

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER:

- Amanuensen, fil. kand. *Kersti Holmquist*, Stockholm: IFS-mästaren — en värmländsk guldsmed? 109
The Swedish Goldsmith IFS 117
- Amanuensen, fil. kand. *Carl Gustaf Lekholm*, Lund: En krok utan bete och ett mete utan krok 118
Hook without Bait and Angling without Hook.. 126

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN:

- Bibliotekarie *Josef Haglund*, Stockholm: Har biskop Hans Brask utarbetat en karta över Norden? 127
Eine zweite Carta Marina? 131

- Docenten *Nils Gösta Sandblad*, Lund: Rosenvingeska huset i Malmö 131
Das Rosenvingehaus in Malmö 134

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Gerhard Hafström: Hamarskipt. Anmäld av *Gunnar Lindgren* 135
- Nils Friberg: Vägarna i Västernorrlands län, Anmäld av *Gösta Berg* 136
- Arvid Hedberg: Stockholms bokbindare 1460—1880. Band I. Anmäld av *Bengt Bengtsson* 139

RIG · ÅRGÅNG 34 · HÄFTE 4 1951

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museilektorn, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: landsantikvarien, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Värmlands museum, Karlstad, tel. 114 69.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

IFS-mästaren – en värmländsk guldsmed?

Av Kersti Holmquist

Det finns en grupp svenska silverföremål från 1600-talets slut och 1700-talets början, som stämplats av en mästare med initialerna IFS. Gustaf Upmark har placerat guldsmeden i stockholmsavsnittet av sin stämpelbok och anmärker, att hans arbeten är mycket vanliga samt att mästarstämpeln stundom är ensam, "stundom åtföljd av Stockholms stads stämpel, en krona, stundom slutligen av en stämpel med en örn, liknande Arboga eller Örebro stads. Det har icke varit möjligt att sätta denna mästarstämpel i säker förbindelse med någon guldsmed i Stockholm, Arboga eller Örebro."

Guldsmedens produktion består till största delen av filigran- eller, för att använda en svensk term, trådarbeten; små och stora, lockförsedda bågare på tre kulfötter, små runda askar och miniatyrkanor, samtliga med en mantel i trådarbete över en slät förgylld stomme. Nationalmuseum äger dessutom en stor filigranmantlad, mycket välgjord skål med lock och tre kulfötter. För övrigt är hans arbeten, som Carl Hernmarck anmärker i Svenskt silversmide, av synnerligen ojämn kvalitet. Det finns bågare med jämnt, fint trådarbete och det finns andra med slarvigt lagt mönster och klumpiga lödningar mellan fälten. Att döma av det bevarade

materialet är hans produktion emellertid kvantitativt sett betydligt större än den övriga sammanlagda tillverkningen av trådarbeten i Sverige från 1670-talet till 1700-talets början, då denna teknik upplevde en kort blomstringstid här i landet. Enligt Hernmarck infördes den sannolikt genom invandrade tyska yrkesutövare. Av de stockholmsguldsmeder, vilka under denna tid gjorde mästerstycken som trådarbetare, var de flesta från Tyskland. Om man frånräknar IFS-mästarens arbeten, har huvudparten av föremålen tillverkats i Stockholm, endast ett par saker är stämplade av göteborgsguldsmeder.

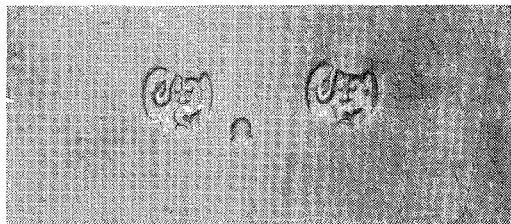
Sedan Upmarks tid har en hel del nya trådarbeten med IFS-stämpel framkommit, de flesta av dem försedda med örnstämpeln, varför man på senare tid mer och mer kommit att luta åt den uppfattningen, att mästaren i fråga var bosatt i Arboga eller Örebro.

Så stod saken, när Nordiska museet för ett par år sedan påbörjade en inventering av kyrksilver för att försöka tyda och attribuera otydliga och okända stämplat till bestämda mästare samtidigt som uppgifterna om silver i det s. k. kyrkliga snabbinventeringsregistret sorterades ut på mästare i stället för att som förut vara placerade på respektive kyrkor. Med hjälp

1. Oblatask, Karlstads domkyrka (monogrammet omvänt).

1. Box for the Eucharistic bread (the monogram is turned upside down). At the Karlstad Cathedral.

2. Stämplor på oblatask, Karlstads domkyrka; samma stämplor förekommer även på träarbeten.

2. Marks on box for the Eucharistic bread. At the Karlstad Cathedral. The same marks are also to be found on pieces of filigree work.

av detta arbete kunde kyrksilver från Filipstads, Brattfors, Väse och Eskilsäters kyrkor i Värmland placeras in bland IFS-mästarens arbeten. Dessa kyrkliga föremål liksom en oblatask i Karlstads domkyrka, vilken även Upmark nämner, är inte utförda i träarbete utan i den släta stil som är vanlig på karolinskt kyrksilver. Oblatasken är rund eller oval med raka sidor och ett svagt välvt lock med utskjutande kant. Ornamenten inskränker sig till en graverad bladbård på locket runt en inskrift. Kalken har åttpassformad profile-

rad fot, insjunkna knoppar på noden och en upptill något utsvängd cuppa. Årsbokstäver förekommer inte, men det äldsta föremålet är enligt inskrift daterat 1683 och det yngsta 1710.

Men inte nog med detta. Under inventeringen inkom andra föremål från kyrkor i Värmland och Dalsland med okända mästarstämplar, TFL, NGM och ON (NO?) och ett par av dem dessutom stämplade med samma örnstämpel som IFS-mästarens arbeten. Inte heller dessa hittills okända mästare gick att placera in bland arboga- eller örebroguldsmederna, vilka fram till 1760 tillhörde samma ämbete, nämligen Arboga guldsmedsämbe. Det var så mycket mer irriterande som Arboga guldsmedsämbe's handlingar är ovanligt fullständiga. Protokollen löper i en följd från 1652 till 1846. Även om dessa guldsmeder inte var inskrivna i ämbetet utan frimästare eller bönhasar, borde deras verksamhet vid något tillfälle ha påtalats och kritiserats i dessa protokoll. Hela denna grupp av guldsmeder och deras arbeten bildade alltså en stor och otymplig klump av problem, när man vid förberedande undersökningar för utställningen Värmlandssilver i Värmlands museum våren 1951 fann en tråd, som visade sig leda till en arbetshypotes, möjligen även till problemets lösning.

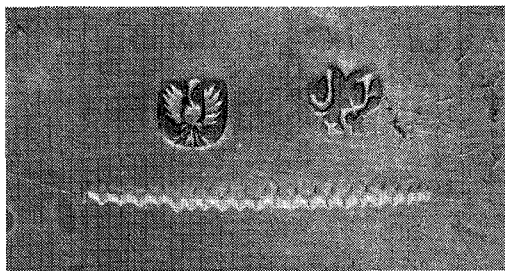
Den förut nämnda oblatasken i Karlstads domkyrka har i botten IFS-stämpeln slagen två gånger, den graverade bladbården på locket inramar ett spegelmonogram med initialerna IFS. Ett inventarium från 1710 meddelar följande om asken: "En förgylt Ask till Oblater af 22 lod, skjänkt af Rådm. Straub." Rådmanen Johan Friedrich Straub var en av de mera bemärkta personerna i Karlstad under 1600-talets slut och 1700-talets bör-

3. Nattvardskalk, daterad 1705, Brattfors kyrka, Värmland.

3. Communion cup, dated 1705. At the Brattfors Church, Värmland.

jan. Han förordnades 1674 till förare i stadsvakten, var 1675 bisittare i kämnärsrätten och blev 1685 kyrkvård. Samma år avlade han även rådmansed, och rådmän förblev han till sin död 1713. Vid ett flertal tillfällen nämnes han i magistratens protokoll i olika sammanhang. Det viktiga i detta fall är emellertid, att han till yrket var guldsmed och såsom sådan i stånd att förena kombinationen av tillverkare och donator. En guldsmed kan givetvis till en kyrka skänka silverföremål, som tillverkats av en annan mästare, men i detta fall

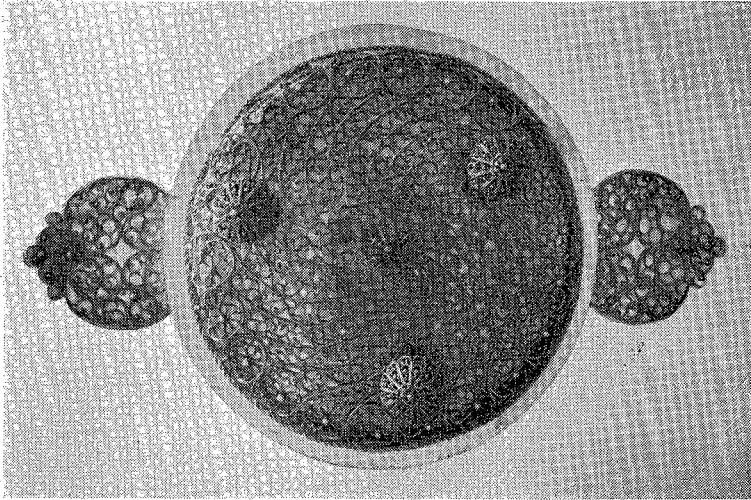

4. Stämplor på oblatask, daterad 1706, Brattfors kyrka; samma stämplor förekommer även på trådarbeten.

4. Marks on box for the Eucharistic bread, dated 1706. At the Brattfors Church. The same marks are also to be found on pieces of filigree work.

stämmer initialerna i guldsmedsstämpeln samman med donatorns namn på ett sätt, som knappast kan vara en tillfällighet. Enligt kyrkoräkenskaperna har Straub för övrigt utfört andra arbeten för kyrkans räkning, exempelvis år 1687: "Rådm: W:tt Johan Friedrich (erhållit) emellan (på) en kyrkokanna å 94 lodh och en stor å 134½ lodh, daler 40: 16." År 1695 omtalas han ha fått ersättning för sitt arbete med "Kalckens och Silfrets färgande" och år 1711 för att han "lagat kyrkopungen och slagit en liten silfwerplåt under klåckan".

Upmark nämner i sin stämpelbok endast en karlstadsguldsmed från 1600-talet, nämligen Erik Lind. Därefter gör han ett hopp fram till Niclas Warneck, som 1727 blev mästare under ämbetet i Göteborg. Genom forskningar på olika håll har vi nu möjlighet att komplettera serien av karlstadsmästare med en rad av guldsmeder från 1585 eller året efter stadens grundläggning och fram till Niclas Warnecks mästartid. Från denna lista kan man plocka ut ett par namn och sammanställa dem med de förut omtalade frägetecknen bland det värmländska och dalsländska kyrk-

5—6. Stor skål i trådarbete med lock och handtag (Nationalmuseum).

5—6. Large covered dish in filigree work with handles.

silvret. Edsleskogs kyrka på Dal har en kalk med mästarstämpeln TFL; mästaren är Torsten Fernlöf, upptagen som borgare i Karlstad 1707 och död 1716. Kyrkans räkenskaper meddelar följande: "D 1. Sept. (1709) insändes Hässleskogs kyrkiokalk med patenet, som voro små och oförgylta, til Carlstad at omarbetas af Mäster Torsten Fernlöf, som af sitt Silfer lade ther til sex lod, och kom således at kosta med arbetzlön och förgyllning, som quittancet utwiste 27.—10 $\frac{2}{3}$." Alsters kyrka intill Karlstad äger ett sockenbudstyg med örnstämpel samt mästarstämpeln

NGM. Enligt ett inventarium omlagades en liten sockenbudskalk "förgylt af silfer mycket sliten" år 1723. Vid denna tid verkade i Karlstad en guldsmed med samma initialer som denna mästarstämpel, nämligen Niclas Gierman. Han var gift med Fernlöfs änka och dog 1730. Slutligen har Järnskogs och Nysunds kyrkor silver med stämpeln ON. Kalken i Järnskog är endast försedd med mästarstämpel, sockenbudskalken i Nysund har däremot dessutom en örnstämpel av något annan typ än de förut omtalade. Mästaren är troligen Olof Norgren, guldsmed i Karlstad

7. Bägare i trådarbete (Privat ägo).
7. Cup in filigree work.

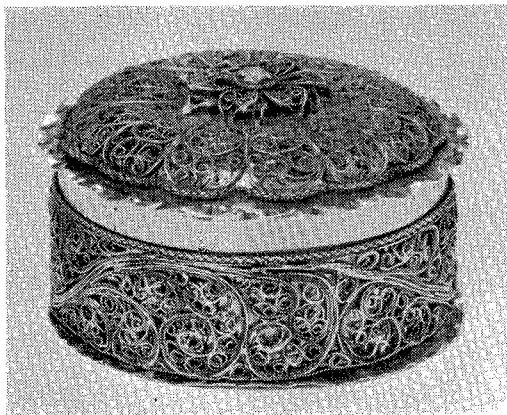
8. Bägare i trådarbete (Privat ägo).
8. Cup in filigree work.

1719 till 1725, då han återfinns i Kristinehamns mantalslängder.

Om det i denna uppsats endast hade gällt att attribuera en del värmländskt kyrksilver till bestämda mästare, måste man väl anse, att problemet genom dessa belägg i kyrkoräkenskaper och inventarier fått sin mest troliga lösning. Men frågan gäller även trådarbetena. Man kan haka upp sig vid tanken, att en guldsmed i en liten landsortsstad skulle ha producerat en sådan mängd av föremål av så speciell art som trådarbeten. Men just däri ligger kanske förklaringen. Trådarbeten var en modesak, som fann god avsättning just då. En filigranbägare med den vitkokta trådmanteln mot det starkt polerade förgyllda

underläget var ett effektfullt föremål, som måste ha betraktats som en kuriosasak snarare än som ett nyttoföremål och såsom sådan bättre bevarats åt eftervärlden. I fråga om nedsmältning av silver lönade det sig bättre att ta ett föremål av gediget silver än dessa trådarbeten som vid nedsmältning gav mindre valuta i vikt och därmed i silvervärde.

Man kan även invända, att det inte var vanligt, att svenska landsortsmästare arbetade i filigran. Men Straub var av tysk extraktion. Man har t. o. m. uppgifter om att han valdes till praeses i kämnärsrätten, trots att han inte kunde skriva svenska. Sannolikt har han utbildats i sitt hemland. Det är möjligt, att han var bror eller på

9. Ask, en av ett par (Nordiska museet).

9. Box, one of two.

annat sätt släkt med Johan Heinrich Straub, som 1692 blev den förste åldersmannen i Göteborgs guldsmedsämbe. Denne hade lärt i Nürnberg, där det för övrigt enligt Rosenbergs bok över tyska guldsmeder inte fanns mindre än sex guldsmeder med detta namn under 1500-talets slut och 1600-talet, medan han för det övriga Tyskland endast nämner en guldsmed med samma namn. Och Nürnberg var ett viktigt centrum för filigrantillverkningen i Tyskland under 1600-talets andra hälft.

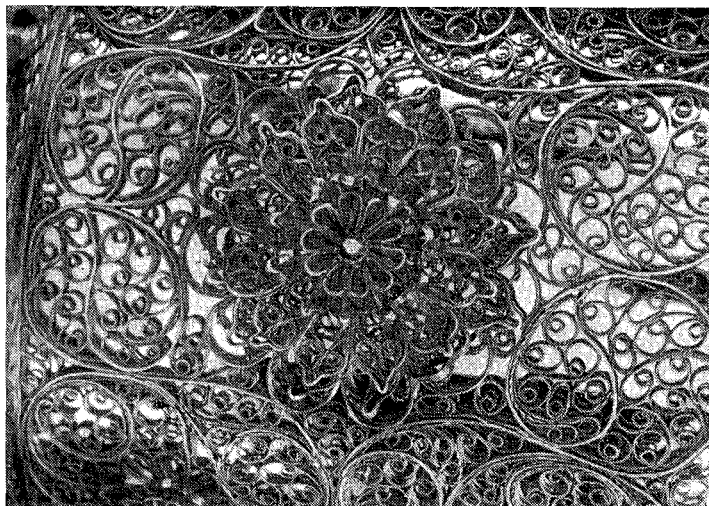
I varje fall är det utan tvekan klart, att samme mästare har stämplat såväl värm-ländskt kyrksilver som trådarbeten, då exakt samma stämpel förekommer på vissa föremål i båda grupperna. Vidare visar en arkivalisk uppgift, att trådarbeten med all sannolikhet tillverkats i Karlstad. Hans Nyman, som 1694 blev mästare i Arboga på en bågare i filigranarbete, hade nämligen lärt i Karlstad, för övrigt den ende landsortsmästare med mästerstycke i filigran, som förekommer i Upmarks bok.

En förvirrande faktor har stadsstäm-peln med örnen varit, som vilselett tanken

in på Arboga och Örebro. Och den stadsstämpel, som först användes av Niclas Warneck och sedan av karlstadsguldsmederna fram till 1860, ett C under en krona, gav inga möjligheter till associationer. Denna senare stämpel har troligen införts genom Niclas Warneck efter mönster av göteborgsstäm-peln, GB under krona. Warneck fick nämligen sin utbildning i Göteborg. I stället för Karlstads stads vapen, en halv örn flankerad av tvenne torn, har tydligen de tidigare guldsmederna i Karlstad använt Värmlands landskapsvapen, en örn, som stadsstämpel. Örnen är på landskapsvapnet vänstervänd och på stadsstäm-peln högvänd, men det är en sak som ofta förekommer, att en stämpel vid graveringen arbetas ut i rättvänt skick i stället för tvärtom. Örarna i såväl arbo-gastämplarna som örebrostämplarna är ömsom höger- och ömsom vänstervända. Karlstadsstäm-peln är i övrigt mycket lik landskapsvapnet och örnen är klart och distinkt utformad inom en nedtill rundad sköld. Vid en jämförelse skiljer den sig skarpt från arboga- och örebroörarna, som är ganska tunga och onyanserade i linjerna och vilka dessutom ofta förekommer som skarpstämplor. Gustaf Upmark har emellertid på Arboga placerat en örn av karlstadstypen tillsammans med en stämpel med initialerna PNB, vilka attribuerats till en mästare under Arboga ämbete, Petter Norberg (1730—1735). Stämplarna är tagna från en kallskål i v. Hallwylska samlingen (grupp XLII I: E.B.1). Denne guldsmed kan emellertid helt avskrivas i detta sammanhang. Han var mästare i Köping och stämplade sina alster — vilket framkommit efter Upmarks tid — med Köpings stadsstämpel samt mästarstäm-peln PN. Vid en jämförelse med stämpelritningen i den Hall-

10. Detalj av trådarbete på bågare (Nordiska museet).

10. Detail of filigree work on cup.

wylska katalogen samt även med originalet, visar det sig dessutom, att stämpeln är felaktigt ritad i stämpelboken. Stämpeln är dubbelslagen, varigenom bokstavsstaplarna slagits över varandra, samt är delvis ofullständig och mycket svår att tyda, men såvitt jag kan se, är det omöjligt att få initialerna till PNB. Den sista bokstavsstapeln skulle snarare tyda på att stämpeln avslutats med ett S eller ett

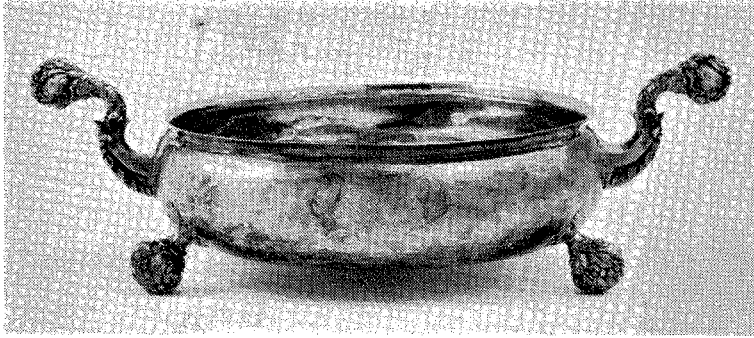
svängt L. För övrigt är skålen av en typ, som man skulle vilja datera tidigare än 1730-talet. Den är tämligen tung i linjerna, och handtagen samt de tre kulfötterna har blad och frukter som ornament. Troligen har den tillverkats under 1700-talets början. Den kan alltså attribueras till en karlstadsguldsmed, (Torsten Fernlöf?), likaväl som till en arbogamästare. Det senare tillkomna locket är stämplat av Niclas Warneck i Karlstad år 1736.

11. Stämpel på nattvardskalk, tillverkad av Torsten Fernlöf, Karlstad, 1709. Edsleskogs kyrka, Dalsland.

11. Mark on communion cup, made by Torsten Fernlöf, Karlstad, in 1709. At the Edsleskog Church, Dalsland.

Det förekommer även på andra håll, att guldsmederna i en stad använt landskapsvapnet som stadsstämpel i stället för stadsvapnet, eller vid sidan av detta. Guldsmederna i Uppsala använde fram till 1860 uteslutande det uppländska riksäpplet som stämpel. Möjligen är detta dock en detalj ur S. Knutsgilletts sigill — konung Knut sittande på sin tron med riksäpple i sin högra hand — vilket användes som stadssigill från mitten av 1500-talet till mitten av 1700-talet. Norrköpingsguldsmederna på 1600-talets slut och 1700-talets början stämplade ofta med Östergötlands krönte grip i stället för Olofsyxan

12. Kallskål, stämplad av Torsten Fernlöf, Karlstad (?). (Hallwylska museet).

12. Large bowl marked by Torsten Fernlöf, Karlstad (?).

och även ett par linköpingsguldsmeder på 1700-talets förra hälft använde den. Smålands bågskjutande lejon förekommer i Jönköping och Kalmar och Blekinges ek, med tiden förvandlad till en blomma, i Karlskrona. Det är som synes guldsmederna i de viktigaste städerna i ett landskap eller en provins, som använder denna s. k. provinsstämpel. Möjligen användes den som ett suggestivt medel att dominera eller slå under sig marknaden i en provins.

Det svåraste problemet vid försöken att identifiera IFS-mästaren är emellertid Upmarks uppgift, att stämpeln stundom förekommer tillsammans med stockholmsstämpeln, en krona. Jag har kontrollerat de föremål som antecknats under rubriken mästartens arbeten i stämpelboken. Inte ett enda av dem har stockholmskronan. Bukowskikatalogen och museisamlingar har genomgåts med lika negativt resultat. Nordiska museet har i sin lappkatalog uppgifter på omkring fyrtio föremål, stämplade IFS, varav ett trettiotal trådarbeten (med reservation för att ett par av dem eventuellt dubbelförts på grund av ägarbyte). Av dessa är ett enda föremål stämplat med stockholmskronan. Det är ett ovalt, filigranmantlat, litet illa medfaret skrin. Förutom två IFS-stämplat, vilka liknar

stämplarna på oblatasken i Karlstads domkyrka, är det försett med en stockholmskrona av samma typ som den Upmark placerat på mästarten samt är dessutom efterstämplad med en stor trekronorsstämpel. Stockholmskronan kan i detta fall möjligen förklaras med att den på ett tidigt stadium hamnat i en stockholmsmästarters verkstad för reparation. Ett eventuellt parallellfall är en bågare av Henning Petri i Nyköping från 1690, senare omändrad till gräddkanna, vilken även är försedd med en kronstämpel. Man kan kanske också tänka sig, att Straub under en kortare tid vistats i Stockholm, och genom en egendomlig ödets slump undgått att bli nämnd i guldsmedsämbegets protokoll. Det är emellertid ingen idé att försöka utreda denna fråga rörande IFS-stämpelns kombination med en stockholmsstämpel på den svaga grundval av material som för tillfället står till buds. Man får i stället försöka finna de föremål, på vilka Gustaf Upmark grundade sin uppfattning om mästarten såsom stockholmsguldsmed. Med hjälp av de nya uppgifter som framkommit — att IFS-mästarten sannolikt är guldsmeden och rådmannen Johan Friedrich Straub i Karlstad och att den örnstämpel han använder

är en tidig karlstadsstämpel — kan man kanske då komma till en absolut klar och odiskutabel lösning på problemet.

Litteratur: Gustaf Upmark: *Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850* (Stockholm 1925);

Marc Rosenberg: *Der Goldschmiede Merkzeichen I—III* (Frankfurt a. M. 1922, 1923, 1925); Carl Hernmarck: *Trådarbeten, Svenskt silversmide del I* (Stockholm 1940—1941); C. E. Nygren: *Karlstads stads historia del I* (Karlstad 1934); Bror A. Larsson: *Anteckningar om Karlstads Domkyrka* (Karlstad 1916).

The Swedish goldsmith IFS

A group of Swedish plate from the late 17th and the early 18th centuries are marked with the initials of an unknown goldsmith, IFS. Gustaf Upmark has placed him in the Stockholm section of his work "*Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850*" (1925). He points out that objects wrought by him are quite usual and that the mark is combined at times with the Stockholm hall-mark, a crown, at times with an eagle similar to the Arboga and Örebro hall-marks.

The main part of the works of this goldsmith consists of pieces of filigree-work, cups with covers, boxes and miniature tankards, some of which are well made, others show a lower quality. The filigree technique had a rather short time of prosperity in Sweden, from the 1670's to the beginning of the 18th century. The IFS-goldsmith has made more than half of all the preserved Swedish examples of filigree work from this period.

A few years ago the Nordiska Museet started an investigation of the Swedish ecclesiastical plate, with a view to interpret and attribute indistinct and unknown makers' marks. As a result of this it has been possible to place among the works of the IFS-gold-

smith a number of ecclesiastical silver objects from the province of Värmland, among others a box for the Eucharistic bread at the Karlstad Cathedral. According to the Church records this has been presented and in all probability also wrought by John Friedrich Straub, a goldsmith and member of the Magistrates' Court in Karlstad, who died in 1713. Also other pieces of ecclesiastical plate bearing the mark of the eagle and hitherto unknown makers' marks have turned out to be wrought by Karlstad goldsmiths in the early 18th century, Torsten Fernlöf, Niclas Gierman and Olof Norgren.

The Karlstad goldsmiths evidently have used the province arms as hall-mark, a not infrequent occurrence also in other towns. From the 1730's the goldsmiths used another hall-mark, a C under a crown.

On the other hand, it is impossible yet to take up a position with regard to Dr Upmark's statement, that the IFS-mark at times has been combined with the Stockholm hall-mark. In spite of zealous investigations and a large material brought together only one work with this combination of marks is known.

*En krok utan bete och ett mete utan krok**

Av Carl Gustaf Lekholm

Krokfiske enligt traditionell uppfattning förutsätter krok med bete eller agn som grundelement. Så gott som över hela världen äro krokredskapen konstruerade enligt denna princip och således fångstredskap, som förutskicka fångstdjurets aktiva deltagande vid själva fångandet, medan fångstmannen spelar en mer eller mindre passiv roll.

Det finns emellertid redskap, där ettdera av dessa båda grundelement saknas, redskap vilka anses tillhöra krokfisket, i ena fallet därför, att de äro utrustade med krok, i andra därför att fiskemetoden utan att vara direkt krokfiske, står närmare detta än någon annan fångstteknik. Dessa redskap ha sitt intresse på grund av att man kan misstänka dem tillhöra faser i krokfiskets utvecklingshistoria, vilka krokfisket i övrigt redan för länge sedan passerat, eller kanske riktigare uttryckt utvecklats ur.

”Huggkrokarna”, den grupp inom krokredskapen som användes utan bete, arbeta i motsats till övriga krokredskap enligt principen, att fångstmannen med redskapet aktivt angriper ett bestämt fångstdjur el-

ler flock (= stim), medan fångstdjuret å sin sida spelar en fullständigt passiv roll. Dessa redskap ha ofta en mycket enkel konstruktion, och detta jämte deras stora spridning tyder på, att de äro av gammalt datum. Deras fortsatta användning vid sidan av modernare redskap har skilda orsaker. Först och främst är i många fall fiskevattnens beskaffenhet sådan, att annan redskap icke kan ifrågakomma. Faktorer som därvid ha betydelse, äro djupförhållanden, strömhastighet, vågrörelse, isgång, beväxning, strändernas figuration osv. Ur krokfiskesympunkt kan vidare all fisk uppdelas i två kategorier. Till den ena räknas fisk, som i vidsträckt bemärkelse lever av rov, dvs. större byte av olika slag. Denna fisk kan teoretiskt fångas med krok utrustad med bete. Den andra kategoriens representanter leva antingen mer eller mindre vegetariskt, äro planktonätare eller livnära sig av bytedjur av så små dimensioner, att fångst med betad krok är utesluten. Då ett flertal av de ekonomiskt betydelsefullare fiskarna ständigt eller tidvis tillhöra kategori 2, samt därvid kunna uppträda i vatten med vidriga betingelser för fiske av annan art än krokfiske, torde huggkrokarnas fortsatta existens vara väl motiverad. Typiska exempel på fiskerier med hugg-

* Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i den handskrivna festschrift som från seminariet i folklivsforskning i Lund överlämnades till professor Sigfrid Svensson på 50-årsdagen den 1/6 1951.

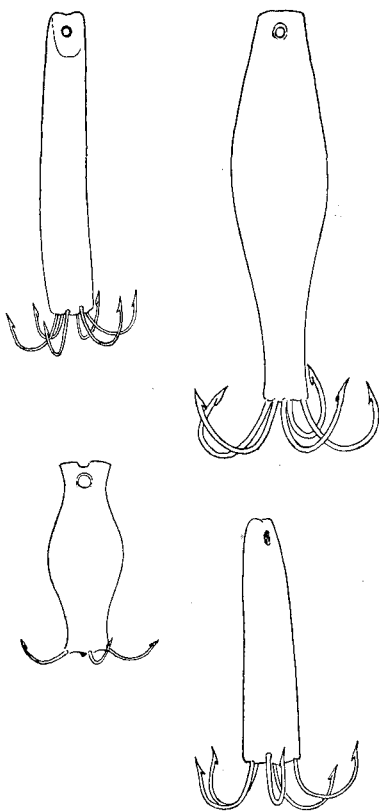
krokar under betingelser enligt ovan, äro sillpilkning, när sillen under stränga isvintrar står i trånga sund med stark ström, laxhuggning, när laxen slutat äta och är på väg till lekplatserna via forsarna, gäddhuggning under gäddans svalgköttperioder m. fl.

Märkliga äro de meteredskap, som praktiskt taget blott bestå av ett bete eller annat lockmedel. Då fisket med dessa redskap bedrivs efter ungefär samma linjer som vanligt enkelt mete med betad krok, dvs. redskapen arbeta efter principen, att fångstdjurets aktiva deltagande erfordras, ligger det nära till hands, att även här misstänka förstadier till det egentliga krokfisket.

I det följande skall beskrivas två redskap, av vilka det ena tillhör huggkrokarna, det andra de ovannämnda kroklösa meteredskapen. De ha valts ut dels därför, att båda kunna anses vara typiska exponenter för sin kategori, men kanske framför allt därför, att de så vitt förf. känner till, aldrig tidigare omnämnts förekomma på svenskt område. Båda redskapen äro påträffade i Skåne.

I Råå sjöfartsmuseum hänger bland samlingen av torskpilkar ett redskap, som kallas "sillpilk". Denna pilk består av ett 14 cm långt, cylinderformat blysänke med 6 stycken stålkrokar insmälta vid basen så, att uddarna stråla kronformigt ut åt alla sidor. Sänkets överdel är något tillplattad och försedd med ett hål för linan, bild 1.

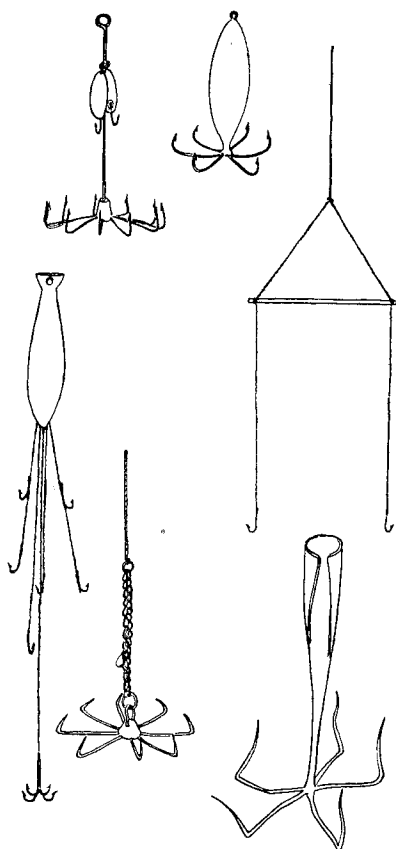
Enligt vad äldre fiskare i Råå meddelat, användes förr i tiden pilkar för fångst av sill, då havet var isbelagt och således fiske med nätredskap svårt att bedriva. Pilarna sågo ut som den här beskrivna, men kunde också ha ett blysänke format som en fisk i likhet med torsk-

1—4. Sillpilkar. (1. Råå museum. 2—3. Hälsingborgs museum. 4. Privat ägo.)

pilkens. Krokarna, som voro mindre än krokarna på torskpilken, brukade vara 5 eller 6 till antalet, samt behövde inte nödvändigtvis vara gjutna samman med sänkets, utan kunde också surras fast med segelgarn. — En fiskare påstod att detta var den äldsta metoden att fästa krokarna. — Vidare voro krokarna ofta olika stora, så att större och mindre placerades omväxlande på sänkets.

Sillpilkning var således ett isfiske. Själva fiskemetoden var densamma som vid torskpilkning. På den plats, där man misstänkte att sillen stod, högg man hål i isen, sänkte ned sillpilken till lämpligt djup och började rycka. Hade man kom-

5. "Lakskifva", fritt efter Gyllenborg. 6. Lakekräcka (KM 45,356). 7. Bohuslänska sillpilk (Göteborgs sjöfartsmuseum). 8. Redskap för sillhuggning i Schleswig-Holstein (Efter Benecke). 9. Estnisk ryckkrona (Efter Manninen). 10. "Sarta", rysk ryckkrona med träskaft (Efter Manninen).

mit rätt, dröjde det inte länge förrän det satt en sill på någon av krokarna, ibland kunde det till och med bli två på en gång. Kändes ingenting i linan under den första kvarten, lönade det sig inte att hålla på längre på det stället, utan man fick flytta till ett annat. Ofta kunde det bli tjugtals med hål, som fick huggas upp, innan den rätta fångstplatsen var funnen. Sillstimmen stodo på ett djup mellan 7—16 famnar. Fisket brukade börja vid sju- eller åttatiden på morgnarna, och vid tretiden

var det som regel slut för dagen. Som en normal dagsfångst räknade man ett par tre valar sill.

Enligt samstämmiga vittnesbörd tog detta fiske slut omkring sekelskiftet eller kanske något senare. Om dess ålder visste ingen något bestämt. Några fiskare ansågo, att sillpilkningen var uråldrig, medan andra trodde det rakt motsatta, nämligen att det inte kunde ha pågått mera än högst ett par generationer. En fiskare menade för övrigt, att sillpilkningen var en ättelägg till torskpilkningen såtillvida, att man till en början liksom senare tillfälligtvis hade fått sill på torskpilkarna, och då sill var en mera begärlig fisk än torsk, ökade man på antalet krokar på torskpilken för att få ett för sillfångst mera lämpat redskap. Mannen förutskickade, att torskpilkning skulle vara äldre än sillpilkning, vilket för närvarande inte går att bevisa.

Det är inte många skånska sillpilkar, som äro bevarade. På Hälsingborgs museum finnas två stycken. Den ena, bild 2, är 18,5 cm lång, och har fiskformat blysanke med 5 stycken mycket grova och något snedställda krokar. Den kommer från Råå. Den andra, bild 3, är endast 9,0 cm lång, och har också den ett brett fiskformat blysanke men endast fyra små och ganska klena krokar. Enligt katalogen stammar denna pilk från Fortuna fiskeläge. Av den cylindriska typen finns förutom exemplaret på Råå museum såvitt känt endast ytterligare en hos en gammal rååfiskare. Den är 12,0 cm lång och utrustad med fem krokar, bild 4.

Denna pilks utbredningsområde synes inte vara stort inom landet. Praktiskt taget är det endast i Råå som den har förekommit. Inte ens i närliggande fiskelägen på den skånska västkusten har man nytt-

jat den. Visserligen anges den ena av de båda sillpilkarna i Hälsingborgs museum vara kommen från Fortuna, men då ett flertal fiskare därstädes förnekade, att sillpilkning någonsin förekommit annat än som rena tillfälligheten, då man vid torskpilkning råkade komma in över ett sillstim, hör sannolikt även denna pilk hemma i Råå. Några fortunafiskare kände till rååbornas sillpilkar. Som förklaring på varför de inte provat redskapet, nämnde de strömmen och olämpliga djupförhållanden på de fiskeplatser, de besökte. En påstod för övrigt, att det enda lämpliga området för dylikt fiske låg på "Rååbornas vatten" strax utanför Råå, där sillstimmen brukade stå stilla i den starka strömmen.

Typologiskt är sillpilken en "ryckkrona", dvs. ett huggredskap bestående av ett sänke med ett flertal kronställda krokar. Nära släkt är den med de ryckkronor, som användes vid lakefisket på isen i vissa insjöar. Här i Skåne förekommer i Villands härad ett redskap, som enligt beskrivning mycket påminner om sillpilken från Råå. Det kallas "lakejärn" och består av ett blysänke med 6 kronställda krokar vid basen.¹ Då förf. tyvärr inte lyckats spåra upp något lakejärn, är det inte rådligt att ännu orda om hur nära släktskapen mellan dessa båda är.

Det redskap Gyllenborg redan 1710 avbildar i sin "Afhandling om Insjö-fisket", och som han kallat "Lakskifva"² är troligen också en nära anförvant. Blysänket

¹ LUF nr 3780, 3782, 4241. I dessa uppteckningar även kallad "ålakusejärn". Ålakusa = lake. Jfr även LUF nr 4623 behandlande "lakasporren", Tvetta hd, Järnsås sn. Denna har dock blott fyra krokar på sänket.

² Gyllenborg, J. G.: Kort Afhandling om Insjö-fisket i Svea Riket. Stockholm 1770, tabell 2, fig. 15.

är fiskformat och har sex kronställda krokar fästade vid basen, bild. 5.

Den västgötska och småländska "lakekräcken", numera huvudsakligen använd i sjön Vättern vid djupmetefiske,³ är en intressant ryckkrona. I jämförelse med sillpilken är den ett mera avancerat redskap, utrustad med ett stort antal huggkrokar, 12 eller flera, med lockmedel, bete osv., bild 6.

I Nordbohuslän, där också sillpilkning förekommit, har redskapet oftast varit en vanlig torskpilk. En "Sillpirk", således ett redskap speciellt konstruerat för sillpilkning, finns visserligen i Göteborgs sjöfartsmuseum, men den har ett från de här beskrivna pilkarna helt avvikande utseende, bild 7. Den består av ett fiskformat blysänke, på vilket monterats ett flertal tafsar med enkla krokar på olika höjd. Detta redskap måste rubriceras som ett "rycktackel" och är troligen mera släkt med den engelska "ripper" eller "jigger", som bl. a. Kyle beskrivit från Moray Firth,⁴ och som består av ett flertal krokar på olika höjd fästade vid en lina med ett tungt blysänke. Även detta redskap har använts vid sillfångst. Liknande redskap förekomma för övrigt även i Frankrike.⁵ — Den nordbohuslänska sillpilkningen, som Rencke beskrivit,⁶ har i likhet med rååbornas varit ett isfiske. Rencke säger, att hur obetydligt detta fiske än varit i jämförelse med de stora fiskena med garn- och vadredskap, har det "ingalunda saknat sin betydelse under stränga vintrar, då isen omöjliggjort eller åtminstone

³ LUF nr G. 883, 888, 892, 897, 899.

⁴ Kyle, H. M.: Die Seefischerei von Grossbritannien und Irland. Handbuch der Seefischerei Nordeuropas. Bd VI. Stuttgart 1929, sid. 135.

⁵ Ibid. sid. 135.

⁶ Haneson, V. o. Rencke, K.: Bohusfisket. Göteborg 1923, sid. 130.

avsevärt försvårat sillfiskarens vanliga arbete".

Utomlands förekommer den äkta sillpilken åtminstone i Danmark. En fiskare från Ålabodarna, som en gång för många år sedan låg och kryssade med en skuta i Limfjorden, fick där se hur den danska sillpilkningen tillgick. En mängd småbåtar med sillpilkare låg och drev med strömmen från Aalborgs bro ut mot havet. När de kommit ett stycke ut, vände de och började på nytt. Pilkarna lära ha sett ut som vanliga torskpilkar, men hade 6 st krokar surrade fast vid blyfisken. Sagesmannen riggade själv ett par extra krokar på sin torskpilk, och varje gång skutan låg under vändning, prövade även han fiskelyckan, och fick på så sätt upp åtskilliga sillar. Huruvida pilkning efter sill ännu förekommer i Limfjorden är obekant.

Liksom i Danmark fångas enligt Benecke även i Schleswig-Holstein sill med krok i öppet vatten. Någon sillpilk användes dock icke utan ett redskap besläktat med den skånska makrilldörjen och flundresnöret och bestående av en på linan fästad, tvärställd metallstång, på vilkens ändar två tafsar med blanka krokar äro fastgjorda, bild 8. Benecke har målade beskrivit detta "Häringshauen". Skämtsam och berättar han om, hur fiskarna "fechten mit den Armen in der Luft herum, wie optische Telegraphen, als gelte es die Sonne von Himmel herunter zu gestikulieren".⁷

Sillpilken mer eller mindre närstående ryckkronor förekomma lite varstans. Manninen har anfört exempel från Estland och Ryssland. De estniska ha 5 till 8 krokar i kronan och användas för fångst

⁷ Benecke, B. o. Dalmer, E.: Handbuch der Fischzucht und Fischerei. Berlin 1885, sid. 519.

av lake, bild 9. De förekomma "nur an den Ufern und in der Nähe des Peipsi", och denna östliga utbredning tyder Manninen till, att de skulle vara länegods från ryssarna.⁸ De ha stor likhet med lakekräckan i Vättern. Ryssarna fiska också med "ankerförmigen" krokredskap vid Peipus. En av deras ryckkronor, som kallas "Dyrava", har lockmedel i form av en ring som skramlar mot sänket när redskapet är i rörelse. En annan, "Sarta" kallad, är utrustad med ett långt träskaff i stället för lina, bild 10. Båda de ryska redskapen ha 5 krokar i kronan.⁹ I Ryssland lära även dylika redskap förekomma i Bjeloje Ozero, Onegasjön och möjligen ytterligare några sjöar.

Krause lämnar åtskilliga bidrag från vitt skilda trakter. Utanför Portugals och Italiens kuster fångas sardiner med en ryckkrona, som består av ett linneklätt blysänke, i vars nedre ände en krans av 20 st. snett uppåtriktade nålar sitta fastsurrade,¹⁰ bild 11.

I Kina och Japan förekomma liknande redskap med ett stort antal mässingskrokar i kronan för fångst bl. a. av bläckfisk,¹¹ bild 12.

I Stilla Havet fiskas vid Hawaii, Bismarcksarkipelagen m. fl. ögrupper med enkla ryckkronor utrustade med endast 4 krokar, korsställda och fästade under ett Cypræ tigrina-skal.¹²

Slutligen kan nämnas, att ända uppe i Arcticum förekomma ryckkronor, när

⁸ Manninen, I.: Die Sachkultur Estlands. Tartu 1931. Bd I, sid. 132.

⁹ Ibid. sid. 133.

¹⁰ Krause, Ed.: Vorgeschichtliche Fischereigeräte und neuere Vergleichstücke. Zeitschrift f. Fischerei und deren Hilfswissenschaften. XI. H. 3/4. Berlin 1904, sid. 226.

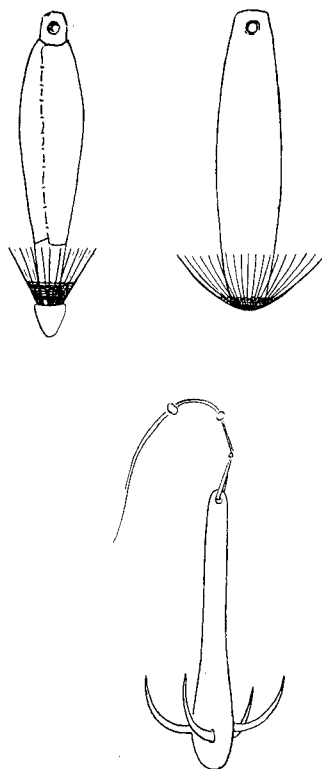
¹¹ Ibid. sid. 226.

¹² Ibid. sid. 226.

vissa eskimåiska djupmeteredskap äro utrustade med bensänken och vid dessa fästade fyra korsställda, obetade krokar,¹³ bild 13.

Av de här framlagda exemplen framgår med önskvärd tydlighet, att rååbornas sillpilk långt ifrån att vara ett unicum, framträder i mycket stort sällskap, låt vara att det är "blandat". Ryckkronornas fläckvisa förekomst vid både havs- och sötvattensfisket snart sagt överallt på jorden, kan naturligtvis först och främst tillskrivas den omständigheten, att lämpliga betingelser inte allestädes äro för handen. Men just detta, att de förekomma hos så vitt skilda folk på olika kulturstadier pekar på, att redskapstypen har gamla anor. När därför en del av rååfiskarena hävda, att deras redskap är uråldrigt, är det inte rådligt, att prompt påstå, att de fara med lögn.

För att övergå till det kroklösa meteredskapet kan nämnas, att i Löddeåns nedre lopp, närmare bestämt invid Löddeköpinge samhälle fångas årligen ganska mycket ål genom "tattning", som detta egendomliga fiske kallas. Redskapet, "tattan" eller "tatten", tillverkas på så sätt, att man på en ca 3 m lång tråd trär upp daggmaskar i en sammanhängande rad. Man klär helt enkelt in tråden med mask. Som trådmaterial ha några "tattare" rekommenderat silke, andra däremot ullgarn, varför dessa båda trådsorter torde få anses likvärdiga vid tattning. Maskbandet knytes samman i ändarna, lindas omkring handen till en bunt, som ombindes på mitten med ett snöre, så att det hela närmast liknar en docka grovt bindgarn, bild 14. Buntens fästes i en kraftig metspörev, och som ytterligare tillbehör

11. Portugisisk ryckkrona för fångst av sardiner (Efter Krause). 12. Kinesisk ryckkrona (Efter Krause). 13. Eskimåiskt djupmeteredskap (Efter Krause).

tarvas ett spö, samt dessutom en båt, enär tattningen bedrivs i åns djupränna.

Fiskemetoden är som sagt lika enkel som vanligt spömete. Tattan sänkes ned så att den nått och jämnt går fri åbotten, och fiskaren sätter sig att vänta på hugg. Så snart han märker, att en ål har huggit, halar han in reven med en snabb, jämn rörelse, lyfter ålen fri över relingen, varefter ålen, då den med stjärten kommer i beröring med båtbottnen, själv släpper, och tattan kan kastas ut igen. Ålen får under inga förhållanden komma i beröring med något föremål i vattnet eller utanför relingen, ty varje beröring med något fast föremål gör, att den släpper

¹³ Ibid. sid. 226.

taget och går förlorad. Detta ålens betende talar inte för den uppfattning, som de flesta meddelare företrätt, nämligen att ålen skulle ha krokiga tänder, och att tråden skulle fastna i dessa. Snarare är det väl en naturlig reaktion hos denna fisk att hålla hårt fast om bytet, så länge den befinner sig i fria vattnet.

Åltattning utövas framför allt på eftersommaren. Bästa tiden på dygnet är under natten, och önskevädret anses vara, då det är åska i luften.

En mycket gouterad fiskeplats är området omedelbart öster om landsvägsbron i Löddeköpinge. Där kan man ännu få se "tattare" i farten under sensommarkvällarna. Eljest anses det allmänt, att denna fångstmetod har varit vanligare förr, då det var mera gott om ål i ån. Det hörde inte till ovanligheten förr i tiden, att man fyllde en balja med ål på några timmar. Då fick man emellertid ha flera tattor iordningställda, ty ålen går ganska illa åt maskarna trots tråden.

Så gott som alla äldre personer av mankön, som förf. tillfrågat i Löddeköpinge och området omkring åmynningen, säga sig väl känna till detta fiske. Ingen vet dock, hur gammalt det kan vara. "Tattat ål", sade en, "de har di gjort alltid här."

Det märkliga med denna fiskemetod är, att den här i landet synes utövas endast i denna åmynning. I varje fall föreligger ingen uppgift för närvarande från någon annan plats, inte ens från närbelägna åar, där man tycker, att betingelserna skulle vara likartade och belägenheten så nära, att de där boende kunde förmodas ha kännedom om metoden.

I Danmark synes däremot "tatning" vara känd. Enligt ett referat i Ferskvands-

fiskeribladet av ett föredrag hållet i Odense sportfiskerklubb 1944,¹⁴ användes helst "kinesetraad" vid tillverkningen av en dansk "tat". Eljest skiljer den sig inte på annat sätt från den skånska, än att maskbunten bindes fast på undersidan av ett blylod, som i sin tur är fäst vid reven. Lodet användes som sänke, och är givetvis fördelaktigt att ha i strömt vatten. Enligt det åberopade föredraget förekommer nämligen tattning endast i rinnande vatten och i dessa endast nära utloppen i hav och fjord. Fångsterna kunna uppgå till hundratals kg på en enda natt, om man "kommer ud en ret natt på en ret sted". Man synes i Danmark även tatta från land.

Även på kontinenten återfinna vi denna typ av ålfiske. Tysken Borne kallar den "der Fang mit dem Wollenen Faden" eller "Poddern".¹⁵ Han meddelar, att fiskemetoden är vanlig i Friesland och nedre loppet av Weser. Av benämningen att döma använda de tyska fiskarena ullgarn i sina tattor. Tattningen tillgår eljest som ovan beskrivits, och Borne bidrar endast med den nyheten, att fångsten lämpligen släppes av i "ein Gefäss mit Wasser". Metoden anser han vara "sehr zweckmässig und verschafft oft eine reiche Beute", bild 15.

Enligt Demoll och Maier användes detta redskap under skiftande namn såsom "Burde, Budde, Pörder, Pödder", längs hela den på ål rika Nordsjökusten, och ålarna tyckas vara lika tokiga i detta redskap, vad namn det än givits, ty "die Aale gehen gierig an den Köder und verbeissen

¹⁴ Svensk Fiskeritidskrift. 1944. H. 7, sid. 113.

¹⁵ Borne, M. v. d.: Taschenbuch der Angelfischerei. Berlin 1922, sid. 209.

sich mit den Hechelzähnen an den Wollfäden".¹⁶

I England kallas denna fångstmetod "clod fishing". Beskrivningen i The British Anglers Lexikon stämmer till alla delar med, vad som meddelats från andra håll: "A number of worms are threaded on as many short strands of worsted, and the whole made up into a cluster, fastened to the end of a short cord, which is thrown into the water and allowed to go to the bottom."¹⁷ I den engelska skildringen spökar "the crooked teeth of the eel", vilket visar, att man även där har svårt att förstå ålens mänskligt sett otroliga dumhet att hålla fast, när det bär till väders rakt i fördärvet. Det är med ålen som med småkrabborna, vilka pojkar brukar fånga med en sten på ett snöre. Dragningen i det förmenta bytet, dvs. bytets försök att undkomma, utlöser en naturbetingad reflex att hålla fast det.

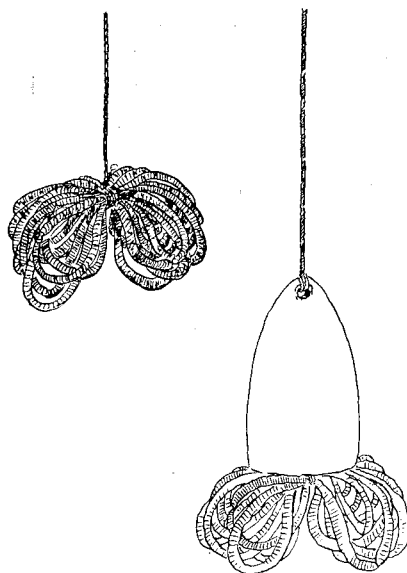
Även Kyle nämner ålfångst med tatta vid den engelska Nordsjökusten.¹⁸ Han har också lämnat exempel på en närbesläktad fångstmetod, där det dock inte är ål, utan posthornssnäckor som fångas.¹⁹ Redskapet är det enklast tänkbara. Man binder blott en krabba vid ett snöre och sänker ned. Denna snäckfångst är inte en barnlek som krabbfisket med sten, utan bedrivs för att skaffa agn. Förf. kan därför inte frigöra sig från misstanken, att även pojknarnas snarlika krabbfiske en gång i tiden varit en högst allvarligt menad fiskemetod. Båda böra som sagt räknas till åltattans släktingar.

¹⁶ Demoll, R., o. Maier, H. N.: Handbuch der Binnenfischerei Mitteleuropas. Stuttgart 1925, sid. 50 o. 215.

¹⁷ Niven, R.: The British Anglers Lexicon. London. U. å., sid. 88.

¹⁸ Kyle, H. M.: op. cit., sid. 135.

¹⁹ Ibid. sid. 135.

14. Tatta från Lödde å, Malmöhus län, Skåne.

15. "Podder" från Friesland (Efter Borne).

Något ekonomiskt betydande fiske har förvisso inte bedrivits med de här beskrivna båda redskapen. Sillpilken har uppenbarligen möjliggjort för fiskarna, att nödtorftigt hålla svälten från dörren under tider, då ingenting kunnat utträttas med annan redskap. Den kan därför hänföras till yrkesfiskets redskapspark. Om den är ett gammalt eller ungt redskap här, är inte gott att spekulera över. Förekomsten i Danmark och likartade fisken i Nordbohuslän och Schleswig-Holstein liksom på andra håll inom Nord- och Östersjöområdet både i salt och sött vatten, utesluter som nämnts inte möjligheten av, att vi i råabornas sillpilk ser en relik, och att den är ett redskap, som sedan gammalt har hemortsrätt inom svenskt fiskeri.

Annorlunda förhåller det sig antagligen med tattan. För närvarande är den ett nöjesfiskarens attribut. Den kan naturligtvis också vara ett gammalt redskap här hemma, men förekomsten i just denna

åmynning och endast i denna, väcker miss-tanken om, att den har kommit hit ganska sent. På Löddeåns södra strand alldeles nere vid utloppet i Lommabukten låg till för endast några årtionden sedan en hussamling, som redan på 1700-talskartorna kallas Holländarehusen. Hur de fått detta namn kan inte med säkerhet anges. En väg, som leder ned till dem, heter "Domer Dejla", ett namn, som ytterligare för-

stärker intrycket av, att hussamlingen vid något tillfälle varit en holländsk boplats. Då tattan har haft sin kanske huvudsakligaste användning i Friesland och områdena vid östra Nordsjökusten, kan möjligen dess uppträdande just här i åmynningen ha något att skaffa med Holländarehusens invånare. Det är ett antagande, och framtiden kanske kan utvisa, om det är riktigt.

Hook without Bait and Angling without Hook

Fishing with the hook traditionally involves hook and bait as primary components. Hook fishing, however, also includes certain fisheries with implements, where one of this two primary components fails, and as such implements, often according to a great but miscellaneous distribution, previously are very old, the author counts, that among them the forerunners of the real hook fishing implements are to be found.

The article gives two examples. The first one is an implement, belonging to the group of unbaited hooks, with which the fisherman actively grapples the catch like fishing with spear and harpoon. The second one is an implement for eel fishing, which in reality only consists of a bait fastenend to the line.

The first one, not earlier described, is named "sillpilk" and consists of a cylindrical sinker of lead with six hooks coronarily attached to the bottom. This implement is to be found only in one restricted district on the Scanian westcoast and in certain places in Denmark. It has been used in winter times as

a jerking hook for catching herring in deep water. Closely allied implements are to be found both at the Swedish, the Esthonian and the Russian freshwater fisheries, and also at the sea fisheries of Portugal, Italy, China and Japan. The author supposes the Scanian implement to be a relict.

The "angling implement" without hook, in Sweden is to be found only in one place: a Scanian river, Lödde å, which falls into the Sound. The Scanian name is "tatta", and the implement is the same as the English "clod" for catching eels. It can also be found in Denmark. But the principal prevailing area seems to be the districts bounded by the North Sea, where it except in East England also is common in Friesland and West Germany. The solitary occurrence in Sweden is according to the author connected with an old Dutch settling at the mouth of the river named. For that reason this probably very old implement in Sweden is a comparatively late and accidental immigrant.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Har biskop Hans Brask utarbetat en karta över Norden?

Av Josef Haglund

Under forskningar rörande Olaus Magnus' Carta marina av år 1539 har jag i den kartografiska litteraturen flerstädes mött uppgiften att hans samtida, biskop Hans Brask i Linköping, under sin exil i Danzig skulle ha utarbetat en karta över Norden. I det följande skall visas, att denna uppgift helt säkert beror på ett missförstånd.

M. Wiszniewski publicerade 1845 i sin "Historia literatury polskiéj", tom 7, Kraków 1845, s. 567—568, tvenne brev från Bernhard Wapowski till Johannes Dantiscus, som för oss svenskar äro av intresse.¹ De lyda in extenso:

Reverendissime in Christo Pater! Data mihi est Corographia Regni Daniae, Sueciae et Norvegiae, pro qua maximas ago gratias D[ominationi] V[estrae] nam multum me juvabit ad earum terrarum descriptionem, quam ea aestate facere et finire constitui cum Livoniae ac Moscoviae tractu, quae potissimum regiones situsque earum nedum antiquis sed et modernis scriptoribus parum

¹ Originalen finnas i Ermländska domkapitlets arkiv i Frauenburg: MS 29, ep. 8, 9. (Arbusow, L., Vorläufige Übersicht über die Kartographie Alt-Livlands bis 1595, Riga 1934, s. 63. Sonderdruck aus den Sitzungsberichten der Ges. f. Gesch. u. Altertumskunde zu Riga a. d. Jahre 1934.)

cognitus est, cum sit alioqui pars mundi nequequam [bör vara: nequaquam] contemnenda. Postquam imprimetur, curabo, ut Novo [läs: Nova] Corographia ad R[everendissimam] D[ominationem] Vestram quam prius perferetur. Hanc vero, quam mihi misit [Dominatio Vestra] de consensu et voluntate domini Fabiani² apud me retinui, cum exemplar idem tam subito excerpere non potuerim et res indagare summa cum diligentia: ob debitam proportionem, quia nec gradus, nec miliaria sunt apposita. D[ominatio] V[estra] Rever[endissima] dabit veniam, quod ea nunc remisero [skall vara: quod eam non remisero]. In ejus chartae parte occidentali puto omnia recte esse descripta, in orientali vero Finlandia multum est erratum. Cum finis [läs: fines] Moscoviae et Finlandiae longe aliter se habeant. Cracoviae die 5 Martii Anno 1533. Bernardus Vapowski Cantor Cracoviensis.

Reverendissime in Christo Pater! Prioribus meis litteris petii veniam, quod R[everendissimae] D[ominationi] V[estrae] corographiam Scandinaviae non remisero. Non potui tam repente exemplar ejus extrahere. Nunc cum hoc commode fecerim et exacte, remitto eandem R[everendissimae] D[ominatio]

² Ovan citerade arbete av Arbusow, s. 63, not 1: Nach gefl. Mitteilung Dr. K. Buczeks: Fabian Emmerich, Domherr von Ermland.

tioni] V[estrae] et ago gratias immortales, quod me deliciarum suarum fecit participem. Expecto similem chartam a Reverendissimo d[omino] Lincopens[i] ex Gedano, quam ut audio summa diligentia perfecit: Curabo ut hoc anno totus ille angulus septemtrionis Livonia et Moscovia adjuncta imprimatur: qui ad nostra usque tempora antiquis scriptoribus parum cognitus fuit, cum alioquin non sit pars mundi haec contemptibilis tot gentibus et numerosis populis referta et, quod pulcherrimum est, christiano nomine insignita. Cracoviae die 15 Martii 1533. Ber. Wapowsky Cantor Cracov.

ÖVERSÄTTNING

Vördade Fader i Kristus! Jag har mottagit en korografi (karta) över konungarikena Danmark, Sverige och Norge, för vilken jag mycket tackar Eders Höghet, ty den kommer att mycket hjälpa mig vid beskrivningen av dessa länder jämte Livlands och Moscoviens landsträckor, som jag har beslutat att utföra och avsluta i sommar. Framför allt dessa områden och deras läge är föga känt icke blott för de gamla utan även de moderna författarna, då det dessutom gäller en del av världen som ingalunda bör föraktas. Efter tryckningen skall jag ombesörja att den nya korografin så snart som möjligt överbringas till Eders Högvördighet. Men denna, som Ers Höghet sänt mig enligt herr Fabians samtycke och vilja, har jag behållit hos mig, då jag ej kunnat så i en hast excerpera den och med största omsorg utforska saken med hänsyn till tillbörlig proportion, emedan varken grader eller milskala finnas utsatta. Eders Högvördighet torde förlåta att jag icke nu återskickar den. Jag anser att allt beskrivits rätt på kartans västra del, men i östra Finland är mycket felaktigt. Alldenstund Moscoviens och Finlands gränser förhålla sig på ett helt annat sätt. Kraków den 5 mars 1533. Bernhard Wapowski, Domkantör i Kraków.

Vördade Fader i Kristus! I mitt förra brev bad jag om ursäkt för att jag icke hade återsänt korografin över Skandinavien till Ers Högvördighet. Jag kunde icke så hastigt kopiera den. Då jag nu gjort detta fullstän-

digt och noggrannt, återsänder jag den till Ers Högvördighet och bringar Eder eviga tacksägelser för att jag fick taga del av Eder klenod. Jag väntar en liknande karta av den vördade linköpingsherren från Danzig, vilken han, såsom jag erfar, har utarbetat med stor omsorg: Jag skall ombesörja att hela det hörnet av Norden, sedan Livland och Moscovien förenats med det, tryckes i år, vilket ända till vår tid var föga känt av de gamle författarna, då dessutom denna del av världen icke bör föraktas, uppfylld som den är av så många stammar och talrika folk och, vad som är mycket skönt, kännetecknad med det kristna namnet. Kraków den 15 mars 1533. Ber. Wapowski, Domkantör i Kraków.

Bernhard Wapowski (omkr. 1450—1535) var kanik i Kraków och Polens största kartograf under 1500-talets förra hälft. Biskop Johannes Dantiscus i Kulm gjorde sig känd som nylatinsk skald och var vid sin död furstbiskop av Ermeland. Han trädde i nära förbindelse med bröderna Johannes och Olaus Magnus under deras vistelse i Danzig och hjälpte dem på många sätt. Joseph Kolberg har publicerat en del brev som växlats mellan Dantiscus och de båda landsflyktiga svenska prelaterna. Så ock Isak Collijn.³

Wapowski säger i sitt första brev att han lånat en korografi (Corographia) över konungarikena Danmark, Sverige och Norge. Korografi är som bekant en beskrivning över ett visst land eller en viss trakt. Den behandlar ett inskränktare område än geografien men ett vidsträcktare

³ Kolberg, J., Aus dem Briefwechsel der Erzbischofe Johann und Olaus Magnus von Uppsala mit Bischof Johannes Dantiscus von Kulm und Ermland. [Braunsberg 1915.] Ur: Braunsberg. Königl. Akademie. Verzeichnis d. Vorlesungen im Sommersemester 1915. — Magnus, Johannes & Olaus, Johannes och Olaus Magnus' i Uppsala universitetsbibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus. Utg. af Isak Collijn. Uppsala 1910. Ur: Kyrkohistorisk årsskrift 1910. Även Uppsala 1912 = Michaelisgillets tillfälliga publikationer. 3.

än topografien. En sådan beskrivning behöver ej vara en text, den kan också vara en karta. Under 1500-talet var "corographia" en vanlig benämning på karta. Detta framgår tydligt av "A. Ortelii Catalogus cartographorum. Bearb. von Leo Bagrow", T. 1—2, 1928—30 (Ergänzungsheft Nr. 199, 210 zu "Petermanns Mitteilungen"). Att Wapowski av Dantiscus lånat en karta är fullt klart. Han säger i slutet av sitt första brev: "In ejus chartae (kursiverat av mig) parte occidentali..." Vilken karta är det här fråga om? Det ligger nära till hands att gissa på Jakob Ziegler's året förut (1532) i Strassburg utkomna arbete "Quae intus continentur", avsnittet "Schondia" med tillhörande karta (det skulle i så fall vara fråga om både text och karta). Följande passus i Wapowski's första brev stämmer väl in på Ziegler's karta: "Jag anser att på kartans västra del allt har beskrivits rätt, men i östra Finland är mycket felaktigt. Alldenstund Moscoviens och Finlands gränser förhålla sig på ett helt annat sätt." Arbusow säger också sid. 64 i sitt nedan, not 1, citerade arbete: "Auf solcher Grundlage konnte Ziegler, der eine Reihe von geographischen Punkten astronomisch berechnete, von Westskandinavien für lange Zeit das richtigste Bild liefern. . . . So erscheint hier das Ostbaltikum und Nordwestrussland völlig verzerrt." Men: Enligt Wapowski finnas varken grader eller milskala på den av honom lånade kartan. Ziegler's karta saknar milskala *men upptar grader*. Jag drar därav den slutsatsen att det här är fråga om en helt annan karta. Sannolikt var den handritad liksom den i det andra brevet nämnda "similem chartam" (Olaus Magnus' Carta marina, år 1533 handritad och först 1539 tryckt i Venedig). Handritad

eller tryckt — det är mycket möjligt att den spårlöst försvunnit. Många 1500-talskarter — även tryckta — ha ej ens i ett enda exemplar bevarats till vår tid. Så är t. ex. fallet med Franciscus Monachus' tryckta karta över Norden, "Regiones septentrionales", omnämnd av Ortelius i den "Catalogus auctorum tabularum geographicarum" som ingår i hans "Theatrum orbis terrarum". Det är ej uteslutet att den korografi som Dantiscus lånat Wapowski är identisk med Monachus' karta.

Har den nya korografi eller karta över de nordiska länderna samt Livland och Moscovien, som Wapowski utlovar, någonsin utkommit? Detta vet man ej. Intet spår finnes bevarat. Och Wapowski dog redan 1535.

Det intressantaste i de båda breven är emellertid följande passus i det andra brevet: "Expecto similem chartam a Reverendissimo d. Lincopensis. ex Gedano, quam ut audio summa diligentia perfecit."

Vem är "Reverendissimus dominus Lincopensis"? Wiszniewski yttrar sig ej härom. Men J. Kolberg skriver:⁴ "Aber auch Bischof Brask von Linköping, sein [Johannes Magnus'] Leidensgefährte, bekundete ähnliches wissenschaftliches Interesse: er stellte dem Krakauer Domkantor Bernhard Wapowski, welcher an einer Geographie [sic!] von Dänemark, Schweden und Norwegen arbeitete, seine mit grösstem Fleisse gearbeitete Karte jener Länder zur Verfügung." L. Arbusow, Karol Buczek och professor Gottfrid Carlsson ha accepterat den Kolbergska tolkningen.⁵

⁴ Ovan citerade arbete, s. 11.

⁵ Ovan citerade arbete av Arbusow, s. 63—64. — Karol Buczek har recenserat Arbusows skrift i "Baltic countries", vol. 2, 1936. Han skriver där, s. 121: "Whilst on the subject, it would not be

Kolberg har utgått ifrån att Hans Brask, vilken liksom bröderna Magnus hörde till den svenska emigrantkolonin i Danzig, var biskop i Linköping, alltså "reverendissimus dominus Lincopensis". Men han har alldeles förbisett att Olaus Magnus dels var född i Linköping, dels kanik därstädes.⁶ Denne skriver sig också i Carta marinas nedre högra hörn: "Olaus Magnus Gotus Lincopen[is]."

Det är ej känt att biskop Brask intresserat sig för kartografi. Trots detta kan han naturligtvis ha gett ut en karta över de nordiska länderna. I så fall är denna spårlöst försvunnen. Ej heller finnes den mig veterligen någonstädes omnämnd. Alltnog: Jag vågar med till visshet gränssande sannolikhet påstå att "biskop Brasks karta" är en fantasiprodukt, tillkommen genom ett missförstånd.

amiss to add that O. Magnus put much less original work into his Carta marina than is generally thought: in all probability he based himself upon a now lost map of John Brask, Bishop of Linköping (d. 1538), and as regards the southern coast of the Baltic, upon Wapowski's great map of Poland, drawn to the scale of 1:1 000 000 and published in Cracow in 1526." — Gottfrid Carlsson har i Svensk humanistisk tidskrift, årg. 1, 1917, recenserat Kolbergs ovan nämnda arbete. Han skriver, spalt 80: "Även Brask ådagalade under landsflykten litterära och vetenskapliga intressen. Den bekante polske historieskrivaren Bernhard Wapowski, (not: I sin polska historia omnämner Wapowski med sympati den svenska emigrantkolonien i Danzig samtidigt med att han skarpt fördömer Gustaf Vasas kyrkopolitik ...) som förberedde ett geografiskt arbete över Sverige, Norge och Danmark, fick 1533 av Brask låna en av denne med största flit utarbetad karta över Norden. Måhända döjljer sig ännu i något polskt bibliotek en kopia av denna karta, som utan tvivel skulle vara av stort intresse och säkerligen använts jämväl av Olaus Magnus vid utarbetandet av 'Carta marina'."

⁶ Ahlenius, K., Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi. Studier i geografins historia. Akad. afhandl. Upsala 1895. S. 37—38. Ahlenius bestrider att Skänninge skulle vara Olaus Magnus' födelsestad.

Med "reverendissimus dominus Lincopensis" avser Wapowski helt säkert Olaus Magnus. Och "similem chartam" åsyftar hans berömda Carta marina. När denna 1539 utkom i Venedig, hade Olaus Magnus enligt egen utsago använt 12 år för att utarbete den, alltså 1527—1539. I brev till biskop Christoph Madruzzo, som är daterat Venedig den 7 oktober 1539 och åtföljer ett gåvoexemplar av Carta marina, heter det: "Quia cartha Gothica, quam ego XII annorum studio et gravibus expen[is] his nuper ymprimi feceram, omnibus doctis et eruditis summopere placet, ...)"⁷ Olaus Magnus återvände 1527 från Nederländerna till Danzig och företog 1528 en resa till det inre av Polen. Därunder besöktes även Kraków.⁸ Då vi veta att han påbörjade arbetet med Carta marina 1527, förefaller det mycket sannolikt att han under uppehållet i Kraków uppsökte Bernhard Wapowski, vars rykte som kartograf gick långt utanför Polens gränser. I så fall har Olaus helt säkert av denne fått goda råd och uppslag. I varje fall har han under de närmast följande åren helt säkert stått i kontakt med Wapowski. Dennes sätt att uttrycka sig i det andra brevet tyder på att de båda lärda kände varandra. Och det vore i sanning högst egendomligt, om Olaus Magnus skulle ha försummat att knyta förbindelser med Polens främste kartograf.

Uttrycket "perfecit" i Wapowski's andra brev tyder på att Carta marina skulle varit färdig redan 1533. Möjligt. Men man får å andra sidan ej pressa det alltför hårt. Wapowski kan vara fel un-

⁷ Briefe von Johannes und Olaus Magnus, ... herausg. von Gottfried Buschbell. Stockholm 1932. S. 8—9. (Historiska handlingar. 28: 3.)

⁸ Ovan citerade arbete av Ahlenius, s. 50—51.

derrättad ("ut audio"). Och Olaus kan ha omredigerat kartan en eller flera gånger.

Om alltså Hans Brask ej har utarbetat någon karta över Norden, så har i stället Olaus Magnus' Carta marina spritt glans över sin auktor och väckt stort uppseende i den lärda världen. Conrad Gesner kallar den i "Bibliotheca universalis", Zürich 1545, "tabula amplissima elegantissimaque". Och knappa 50 år efter det Co-

lumbus upptäckt Amerika nådde ett exemplar av Carta marina denna kontinent.

Eine zweite Carta Marina?

In der kartographischen Literatur findet man oft die Behauptung, dass der schwedische Bischoff Hans Brask eine ähnliche Karte über den Norden wie die berühmte Carta Marina während seiner Aufenthalt in Danzig verfasst haben sollte. Es handelt sich aber um eine Missverständnis, und der Verfasser dieser Meldung gibt eine Erklärung darüber.

Rosenvingeska huset i Malmö

Av Nils Gösta Sandblad

I "Skånes historia och Beskrifning" från 1812 nämnde N. H. Sjöberg, att en sten med verser "i Munk-styl" fanns uppsatt på gården 408 vid Västergatan i Malmö. Tre år senare förvandlades huset till en i och för sig vacker putsad empirelänga. A. H. Isberg s:r har kommenterat: "Sjöberg skref detta 1812. Sedan dess har stenen med inskriptionen blifvit borttagen. När?". Svaret kom överraskande i oktober 1950. Den stora inskriptions-tavlan satt oskadad kvar under putsen. Den visade sig utgöra en praktfull kritstensrelief, smyckad av ett Kristusmonogram, två vapensköldar, förgängelsesymboler, rankverk och två kolonner, som osökt föra tanken till Lunds domkyrkas krypta. Stilistiskt står reliefen ytterst nära Adam van Dürens konst, men är, så långt man för närvarande är underrättad om denne konstnär, något år för sen och alltför elegant i utförandet för att vara utförd av honom. Inskriften, som anges

vara lübsk med nederländska inslag, spelar på tidens förgängelsetema och lyder:

"Äch Minsche, andenche doch dinen
stadt,
Wo dy godt van der aerden gheschapan
hadt,
Unde wo de dodt komet sliiken,
Nemet wech den armen mit deme riiken.
Anno domini 1534."

Men inte endast denna praktfulla relief var bevarad. Hela det långa tvåvåningshuset från 1534 låg där med röda munkförbandsmurar, vita kritstenslister, ingångsportaler och fönsterbågar. Med restaureringen av Flensburgska huset som föredöme skrinlade ägaren familjen Hain inför detta faktum tidigare nybyggnadsplaner och satte i gång en omsorgsfull och kostsam restaurering. Undersökningarna ledes av Einar Bager, som sedan den yttre konserveringen är avslutad, håller

1. Rosenvingeska huset i Malmö. 1534.

1. Das Rosenvingehaus in Malmö. 1534.

på att bringa reda i de rester av väggnischer, talrika lager av väggmålningar, takmålningar och unika tapeter, som det vänliga huset bevarat i sitt inre. I Malmö fornminnesförenings årsskrift 1951 framlägger han sina preliminära resultat; i ett komplement tolkar Edvin Brugge inskriptionstavlan.¹ Det är angeläget att Bagers uppsats inte undgår nordisk byggnadsforskning. Den presenterar ett nyckelmonument i den borgerliga arkitekturens historia.

När det rosenvingeska huset mitt under Grevefejden fullbordades, var Malmö Nordens utan jämförelse mest gynnade, mest självmedvetna och mest expansiva stad. Med märklig styrka återspeglas detta i stadsbilden. Medan Visby ger nyckeln till den äldre medeltidens byggnadsskick i Norden, finns det i Malmö en svit

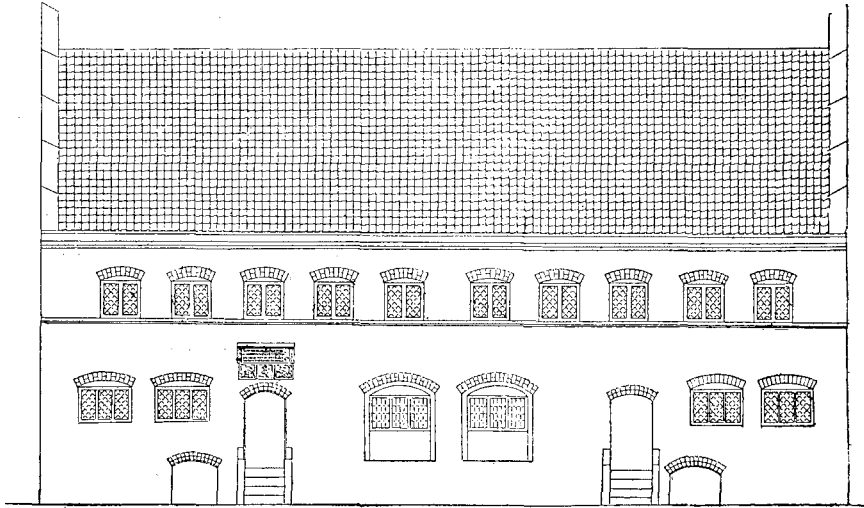
¹ Einar Bager: Rosenvingeska huset; Edvin Brugge: Lågtyska inskrifter på borgarhus i Malmö (Malmö fornminnesförening. Årsskrift 1951).

stora stenbyggnader från 1500-talets första decennier, som låter oss få ett begrepp om den byggnadshistoriska revolution, genom vilken vår borgerliga renässans kom till. Till dessa borgarhus kommer Malmöhus slott från 1537, som markerar själva brytningen mellan gammalt och nytt och tjänstgjort som förmedlare av viktigare nya impulser.

Rosenvingeska huset är ett nytt exempel på byggnadslustan i det tidiga 1500-talets Malmö. I storlek och kvalitet kan det jämföras med Jörgen Kochs palats från 1525 på andra sidan gatan. Men medan Jörgen Kochs hus ännu är ett medeltidshus, vars hela verkan beror på trappgavlarna och deras utsirning, ligger renässansen i princip redan klar i det nio år yngre rosenvingeska huset. Det vänder fasaden mot gatan, alla anordningar är symmetriska, horisontalerna dominerar över vertikalerne och rader av stora fönster öppnar sig mot yttervärlden. Också

2. Rosenvingeska
huset i Malmö.
Rekonstruktion av
Einar Bager.

2. Das Rosenvinge-
huset i Malmö.
Rekonstruktion von
Einar Bager.

planen, sådan den för närvarande med relativ säkerhet kan rekonstrueras, rymmer överraskande, för sin tid moderna drag. Källaren är ovälvd och har främst intresse genom den rika timmermärkningen. Ovanvåningen har bakom sin rad av tättsittande fönster rymt en festsal; i ett tidigt, fast exempel konstaterar man, att tillträdet ordnats genom en fritrappa eller svalgång från gården. Intressantast är emellertid bottenvåningens plan. Den synes ha omfattat en stor mittsal med två fönster mot gatan, vart och ett av inte mindre än två och en halv meters bredd. På varje sida därom torde legat en genomgående förstuga med eller utan eldstad. Utanför förstugorna finns i sin tur ett stort gavelrum på varje sida. I exteriören bör man observera, att källarnedgångar är symmetriskt anbragta i gatufasaden i närheten av de båda ingångarna till bottenvåningen.

Att inom ramen för ett kort omnämmande behandla de problem, som denna byggnad med sitt tidiga årtal reser, är givetvis ögörligt. Det må emellertid påpekas, att

två paralleller genast anmäler sig då man studerar byggnadstypen. Den ena är Malmöhus, vars fasad och plangivning på viktiga punkter står utomordentligt nära rosenvingeska huset. Det andra är den variant av den skånska bondgårdslängan, i vilken man finner på olika sätt utbildade förstugor på ömse sidor om stugan samt kisthus och brygghus på sidorna härom. Sambandet mellan Malmöhustypen och denna bondgårdstyp har påpekats bl. a. av Erik Lundberg. Men när rosenvingeska huset uppfördes var Malmöhus inte ens påtänkt, och den skånska bondgårdens utveckling fram till dess senare former torde inte ha varit inledd. Skulle det vara den magnifika borgerliga arkitekturen i Malmö, som i vissa stycken bestämt utformningen av slottet vid stadens portar — och inte bara tvärtom? Och skulle det vara stadsarkitekturen och inte slottsarkitekturen, som spelat en roll för allmogens byggnadsskick? Eller finns det en annan förklaring till att rosenvingeska huset i så hög grad verkar som en förstudie till Malmöhus? Einar Bager med-

delar i sin väldokumenterade ägarelängd, att byggnaden vid Västergatan uppfördes av den stenrika änkan efter Mogens Jensen Skriffver, skrivare hos Christian II, sedan borgmästare i Helsingör och den förste som förde rosenvingen i sitt sigill; hennes systerdotter var gift med den allsmäktige ledaren i Malmö, Jörgen Koch. Å andra sidan var den trolige arkitekten vid Malmöhus, Martin Bussert, gift med en dotter till Kochs företrädare och vän Hans Mickelsen, ägde en gård i Malmö och stod på borgarnas sida under Grevefejden. Vi tangerar alltså den dåtida danska borgararistokratiens innersta krets och har lätt att exemplifiera dess intima relationer till den kungliga byggmästar-eliten.

Nya frågor skulle öppna sig om man gick in på innerdekorationen, där tidiga

akantusrankor avlöses av bistra renässanslejon, vilka i sin tur får vika för prinsessan Uarda i barockklänning på Nilens strand. För närvarande är det emellertid viktigast, att byggnaden och dess betydelse blir känd. När man tänker på vad den lilla grannstaden Ystad fått ut ur sina korsvirkesbyggnader, eller hur en inventeringskommitté i Lund arbetar med stadens äldre bebyggelse, måste man fråga sig, om ens Malmö egna myndigheter ännu har klart för sig, hur kulturhistoriskt unik den ensemble av stenbyggnader från senmedeltid och renässans egentligen är, som de har lyckan se bevarad i centrum av sin stad. De överraskande resultat som undersökningen av rosenvingeska huset medfört ger med rätta Einar Bager anledning att sluta sin uppsats med ett kraftigt "Videant consules ...".

Das Rosenvingehaus in Malmö von 1534

Eine der bedeutendsten Städte des Nordens in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts war Malmö in Schonen. Zu den bürgerlichen Steinhäusern, die davon zeugen, kann nunmehr auch das Rosenvingehaus gerechnet werden, das sich als ein in einer Verkleidung aus dem 19. Jahrhundert bewahrtes Gebäude herausgestellt hat. Das Haus trägt eine Inskriptionstafel im Stile Adam van Dürens mit der Jahreszahl 1534. Das Gebäude ist dadurch

bemerkenswert, das es kein Treppengiebelhaus vom mittelalterlichen Typus ist, sondern eine symmetrische Renaissancefassade mit grossen Fenstern und doppelten Eingängen der Strasse zuwendet. Der Plan greift dem Schloss Malmöhus vor, dessen Aufführung erst im Jahre 1537 begann. Im Inneren sind zahlreiche Überreste von Wandgemälden angetroffen worden.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

GERHARD HAFSTRÖM: *Hamarskipt*.
Ur: Skrifter utgivna av Institutet för
rättshistorisk forskning grundat av
Gustav och Carin Olin. Ser. II, band
I. Lund 1951. 53 s., 3 ill.

Hur såg de gamla nordiska byarna ut, innan solskiftet likriktat tomter och tegar? Hur har jordbruksbyns ägoförhållanden gestaltat sig under denna avlägsna tid? Det kan förefalla utsiktslöst att försöka få svar på dessa frågor, eftersom redan landslagen räknar med solskiftet såsom det enda lagliga skiftet. Men i landskapslagarna skymtar ett ännu äldre. Upplandslagen talar nämligen om hur man skall förfara med en by, som ligger "i hambri ok i forni skipt", medan Södermannalagen stadgar: "wari all hamarskipt af lagd och hawi ingen wizord".

Den verkliga innebörden av detta gamla skifte har sedan mer än ett sekel varit en stridsfråga mellan många forskare, som i sitt rekonstruktionsarbete gått fram efter i huvudsak två vägar. Våra gamla lantmäterikartor har i vissa delar av landet bevarat utseendet hos byar, som aldrig solskiftats, och även övriga byar i Norden uppvisar ofta i sina ägofigurer ålderdomliga drag. Det är tydligen dessa, som åsyftas i de nämnda landskapslagarna. Av lagtexternas ålderdomliga vändningar och av gamla lantmäterikartors uppgifter om byägornas utseende har man alltså sökt rekonstruera detta gamla fornskifte eller hammarskifte, och så småningom har det växt fram en ganska omfattande litteratur i ämnet.

Gamla bykartor visar ofta blockformiga åkerlappar inom särskilda hägnader i nära anslutning till gårdsbyggnaderna, under det att huvudparten av åkern, som bildade stommen i de egentliga inägorna, oftast brukar vara tegskiftad, dvs. uppslitsad i långa, smala spjäll. De blockformiga lyckorna, som måste tolkas såsom enskilda bönders intagor, har

man tänkt sig karakteriserade av lagtexternas uttryck att ligga "i hambri", varvid hammare av språkmännen översatts med stenig mark eller utmark. Men syftade då uttrycket "i forni skipt" på övriga åkrar, där den långsmala tegformen brukar förhärskas, och hur har denna långsmala tegform uppkommit?

Gerd Enequist har i sin undersökning av Nedre Luledalens byar (*Geographica* nr 4, 1937, s. 174) framhållit motsättningen i fråga om åkerstyckenas form mellan intagor och övriga åkrar och pekat på ett viktigt faktum: "Vid en kommande diskussion härom bör man hålla i minnet, att principen om anvisning här är gällande..." Härmed menas enligt gammalt nordiskt rättsbruk, att fri nyodling på utmarken är tillåten endast om bonden kan anvisa övriga bybor lika odlingsmöjligheter. I annat fall skall den nyodlade jorden efter kortare eller längre tid skiftas mellan grannarna i byn. Så måste också ske, trots anvisning, om någon av de övriga bönderna ansåg sig ha fått sämre odlingsjord och krävde skifte av nyodlingen.

Hafström upptar nu till ingående granskning landskapslagarnas bestämmelser om nyodling och skifte av sådan. Härvid får han fram en intressant regional olikhet, som han också anser motsvaras av en kronologisk. "Svealagarna inskränka sålunda alltmerta rätten till nyodling: från att ursprungligen hava varit begränsad allenast av hänsynen till de andra jordägarnas behov av odlingsbar mark, skulle en nyodling inom hägnaden enligt de strängaste reglerna skiftas mellan samtliga byamän enligt byamålet (SdmL) eller vara inskränkt till byamålet (VmL). — I Götalands gamla åkerbrukslandskap var tillgången på odlingsbar mark väsentligt mera inskränkt än i Svealand. Man skulle då vänta, att nyodlingsrätten där hunnit bliva mera inskränkt än enligt svearätt. Så synes också vara fallet," säger Hafström och sammanfattar sin

redogörelse så: "Svealagarnas regler för skifte av nyodlingarna äro alltså principiellt överensstämmande med VgL:as odalskifte." Hafström konkluderar sin granskning på följande sätt: "Landskapslagarnas bestämmelser om nyodlingars upptagande och deras skiftande lämna sålunda generell svar på den fråga, på vilken den kulturgeografiska forskningen lämnat olika besked, nämligen anledningen till att enligt kartornas vittnesbörd de blockförmiga intagorna ofta äro oregelbundet tegskiftade. Det efterlysta svaret är, att så snart odlingsgången uppnått det stadium, då knapphet på jord uppstod — och anvisning alltså icke kunde ske — måste nya odlingar framdeles tegskiftas mellan delägarna. På grund härav är det endast vad man kan vänta, att oregelbundet tegskiftade odlingsstycken föreligga jämte de oskiftade blockförmiga intagorna."

Nu får också uttrycket "i hambri ok i forni skipt" en meningsfull innebörd: "De på byns allmänning ('hammaren') upprädda oregelbundna odlingarna sades ligga 'i hambri'. Då anvisning icke längre kunnat ske, hade dessa odlingsstycken i många fall blivit skiftade, vilket skett icke genom ett hela byn omfattande generellt skifte utan endast genom ett partiellt skifte av byallmänningen — genom hammarskifte, *hamarskipt*. Detta kunde hava skett jämsides med den under generationer fortlöpande odlingsgången och sålunda i många fall för en lång tid sedan. En sådan gammal oskiftad by, i vilken alltså funnos såväl oregelbundna odlingsstycken som genom delning mellan nyodlarna eller bydelägarna uppkomna stycken eller tegar, sades med ett beskrivande namn ligga *i hambri ok i forni skipt*."

I rättsfall från Finland och Småland, de senare delvis framdragna av Hafström, granskas betydelsen av uttryck som "i forno skift och hambre" eller liknande, vilka använts under 1400-, 1500- och 1600-talen. Därvid finner Hafström, att det alltid rört sig om ödemark eller nyodling kontra åker som brukats sedan urminnes tid, vilket väl rimmar med den framlagda tolkningen.

Framställningen är logisk, klar och övertygande. Man måste lyckönska författaren, som lyckats lösa den sekelgamla stridsfrå-

gan om innebörden av uttrycken "by i hambri ok i forni skipt" samt "hamarskipt".

Beträffande ett par sidofrågor utan inflytande på den av Hafström gjorda utredningen önskar undertecknad anföra avvikande mening. Årsskiften har varit en mera allmänt utbredd sedvänja än Hafström tror. Det rör sig om ägslotter (i alla säkert kända fall ängslotter), som skördades var sitt år av två eller flera ägare. Åtminstone på Falbygden, där jag mera ingående studerat ägoförhållandena, har de faktiskt varit en ganska vanlig företeelse. Detta har jag omtalat i min undersökning av Falbygden (s. 75—76), som Hafström anför i annat sammanhang. — I samma arbete har jag pekat på, att olika odlingsystem kan vara en antagbar orsak till skillnaden mellan tegformer i ensädesområdet ("blocktyp") kontra treskiftesområdet ("spjälltyp"). Hafström avvisar möjligheten härav. Ett hammarskifte efter ovan skildrade linjer måste givetvis resultera i smalare tegar, ju större byn är, dvs. ju flera grannar nyodlingen måste delas emellan. Men på Falbygden är åkerlapparna långsmalare t. o. m. i småbyar inom treskiftesområdet än i storbyar på 10 hemman och mera inom ensädesområdet. Här räcker inte hammarskiftet som förklaring.

Gunnar Lindgren.

NILS FRIBERG: *Vägarna i Väster-norrlands län. Typiska drag i deras naturgeografiska struktur och äldre utveckling jämte utblickar över det svenska vägväsendet i övrigt, speciellt i Norrland. I—II. Akad. avhandling. Sthlm-Härnösand 1951. I: 398 s., II: 432 s. 114 ill. Häft. 35 kr.*

Docenten Nils Fribergs avhandling "Vägarna i Väster-norrlands län" med underrubriken "Typiska drag i deras naturgeografiska struktur och äldre utveckling jämte utblickar över det svenska vägväsendet i övrigt, speciellt i Norrland" behandlar främst förhållandena före 1620. Framställningen kompletteras med en exkurs "Om de väster-norrländska vägarnas utbyggande under stormaktstidens förra hälft". Huvudtiteln kan med sin vida syftning giva anledning till missförstånd, men talrika utblickar över senare tidens

förhållanden skänka en viss balans åt det hela. En förtjänst är, att författaren bemödat sig om att se de skildrade förhållandena i relation till den allmänna utvecklingen i landet, något som varit möjligt genom de ingående forskningarna sedan lång tid tillbaka bedrivits i ämnet. I högre grad än eljest plägar vara fallet innehåller boken också hänvisningar till otryckta arbeten av författaren själv, särskilt det stora manuskriptet "Sveriges vägar".

Avhandlingens uppdelning på en huvudframställning och ett kommentarband minskar överskådligheten men har, såsom författaren själv framhåller, sin förklaring i rent praktiska omständigheter. De svårigheter, som denna anordning medföra, skulle utan tvivel i viss mån ha eliminerats genom ett ortregister.

Det är att beklaga, att författaren inte haft tillfälle att nu framlägga den planerade tredje delen, som skulle behandla befolkning, näringsliv och trafik; den hade behövts för att bilda en bakgrund till framställningen.

Dispositionen av arbetet är den, att först kommer en huvudsakligen naturgeografiskt orienterad inledning, varefter framställningen följer i till en början kronologisk ordning. Viktiga specialundersökningar ägnas särskilda kapitel, av vilka det om vattenlederna på grund av sin mera refererande form inte står i riktig proportion till sjö- och flodtrafikens stora betydelse i förhållande till landtrafiken.

Den naturgeografiska delen av framställningen faller utanför min kompetens. För egen del har jag anledning att erinra om att det förhållandevis vidlyftiga kapitlet om tjäl-skador knappast är motiverat i detta sammanhang, då sådana skador fingo egentlig betydelse först sedan verkliga vägbanor blivit iordningställda.

Avhandlingens huvuddel, den historiska framställningen av vägväsendet, är en mycket värdefull undersökning av huvudsakligen historisk-geografisk karaktär. Den grundar sig på utomordentligt energiskt och plannässigt bedrivna primärarbeten och ger mängder av nytt stoff och nya synpunkter, som äro ägnade att föra forskningen på dessa områden vidare. Författaren kommer med nödvändighet att tangera också andra vetenskaps-

områden än de nyss angivna, främst arkeologien och etnologien. I stort sett rör han sig även här med kunnighet och säkerhet, men ett och annat blir diskutabelt, därför att han känt sig kallad att uttala sin oförgrifliga mening om saker och ting, som strängt taget falla i periferien av själva ämnet. Detta gäller inte minst de arkeologiska partierna. Jag hade anledning att i egenskap av fakultetsopponent vid disputationen påpeka, att hithörande litteratur uppräknas utan att något försök göres till värdering eller klassificering, ett förhållande som för övrigt inte enbart kännetecknar detta avsnitt. Bland annat av detta skäl blir också den karta förf. utarbetad över orter med fornlämningar och fynd från yngre järnåldern av ett mycket begränsat värde. Framför allt känner man sig emellertid tveksam inför de ganska vittgående slutsatser förf. har dragit av den karta, som utvisar gravhögnas ungefärliga fördelning på olika socknar enligt K. Sidenbladhs gamla inventering från 1869. Osäkerheten om högarnas ålder, det bevisliga bortodlandet av en mängd högar redan i gammal tid och det bristande hänsynstagandet till gravmonument av andra typer minskar i hög grad betydelsen av denna framställning.

Vid behandlingen av de medeltida förhållandena har förf. i mycket byggt på Nils Ahnlunds forskningsresultat. Man kan ställa sig tveksam till lokaliseringsförsöken av Olav Haraldssons färd genom Medelpad, liksom man reagerar mot författarens nära nog blasfemiska framställning av de kyrkliga insatserna i vägbyggandet; i sistnämnda sammanhang berör förf. inte de nyare rönen t. ex. i Magnus Olsens uppsats "Gjøre bro for ens sjel" (Maal og Minne 1936). Förf. hade före disputationen själv uppmärksammat, att han angivit fel årtal för en utgiftspost i den medeltida anteckningsboken från Stöde och jag ifrågasatte i anslutning härtill, om Olaus Magnus över huvud taget besökt nämnda plats 1519. När det gäller vägarna mellan kyrkorna överdriver enligt min mening förf. den vikt, som lades vid deras betydelse i det kyrkliga livets tjänst. I själva verket tjänade väl kyrkorna närmast som riktpunkter för samfärdseln även av profan art. I arbetet har knappast tillräcklig uppmärksamhet ägnats

budkavleinrättningen, som dock redan utförligt omnämnes i Hälsingelagen.

Förf. har på ett elegant sätt kartografiskt behandlat ett antal reserutter under medeltiden och på 1500-talet genom området, bland dem Ture Pederson Bielkes resa 1557. Den beräkning han i detta sammanhang försökt göra av resehastigheten per dag, blir emellertid av mycket hypotetisk karaktär och ger snarast intryck av, att det tillgängliga materialet inte låter sig utnyttjas för ändamålet.

Vid sin periodindelning synes förf. ha överdrivit skillnaden mellan Sturarnas bruk av regeringsmakten och Gustav Vasas politik. Bakgrunden till den senare var väl, att konungen nu blivit innehavare av alla slotten och därför automatiskt måste fortsätta de åtgärder, som tidigare åvilat varje slottsinnehavare inom hans län.

Förf:s granskning av domböcker och saködeslängder är verkställd med energi och skicklighet. En motsvarande grundlig bearbetning av detta material har tidigare icke blivit utförd av någon annan forskare. En svaghet är emellertid att de bevarade domböckerna för området till större delen härröra från en senare tid än den som förf:s framställning omfattar. I viss utsträckning använder han sig av dessa yngre uppgifter för att ge konkretion och nyansering åt de inte sällan mycket knapphändiga äldre meddelandena. Ur metodisk synpunkt kan detta inge betänkligheter, när t. ex. en vägsträckning presumeras som förefintlig redan 1620 och tidigare, även om den först är känd genom senare belegg. Sådana slutsatser dragas emellertid som regel med försiktighet; vad man saknar är främst en analys av förf:s principiella inställning på denna punkt.

En granskning av ett betydande antal beleggställena i domböcker, saködeslängder och andra arkivalier har övertygat rec. om den akribi, som i allt väsentligt präglar avhandlingen. De fel jag funnit äro få och av ringa betydelse för sammanhanget. Däremot anser jag, att invändningar kunna riktas mot själva bearbetningsmetoden av bötesuppgifterna. Särskilt gäller dessa det sätt, på vilket förf. skildrar det individuella och kollektiva vägunderhållet. Att ett eller flera byalag förelades att utföra en arbetsprestation "i lag"

innebar inte, att det rent tekniskt skedde gemensamt, dvs. samtidigt, utan helt enkelt att lagets medlemmar fingo dela arbetet efter eget skön. Sannolikt skedde detta under länsmannens överinseende. Över huvud taget har förf., när det gäller de lokala drivkrafterna, inte gjort länsmansämbetet full rättvisa. Dess innehavare var uppenbarligen vid denna tid i Norrland mera en folkets förtroendeman än en ämbetsman. Individuella böter utdömdes väl endast när laget eller länsmannen kunde utpeka någon tredskande, kollektiva när solidaritet eller andra omständigheter hindrade ett sådant utpekande. Härav följer det groteska i förf:s påstående: "Det blev alltså billigare att strejka alla (bönderna) på en gång" (s. 77). Det går heller inte att av bötesförhållandena sluta sig till, att rättsmyndigheternas insatser blevo av en så genomgripande natur som förf. vill göra gällande.

Man kan vänta sig resultat av den mödosamma granskningen av saködeslängderna i två riktningar, antingen beträffande vägunderhållets geografiska fördelning eller för att konstatera speciella uppryckningsperioder. Det förstnämnda räcker materialet inte till för Västernorrlands del, medan förf. gjort vackra och instruktiva kartor med denna utgångspunkt för några socknar i Gästrikland. Beträffande orsakerna till periodiciteten i fråga om de påtalade vägförsummelseerna och dess samband med länets administrativa ledning hade förf. vid en mera inträngande analys sannolikt kunnat komma längre.

Vissa anmärkningar kunna riktas mot de diagram och kartor, som förf. utarbetat på grundval av böteslistorna. Irriterande är sålunda att kartorna äro försedda med de moderna sockengränserna. Markeringen av de kollektiva böterna ger också ett i viss mån vilseledande intryck.

Såvitt jag kunnat finna, är sammanställningen av sommarvägnätet, som grundar sig på mödosamma arbeten i arkiv och i fält, gjord med största omsorg. Dessa partier bilda en huvuddel av avhandlingen — i jämförelse med den är behandlingen av de i äldre tid ännu viktigare vintervägarna mera kortfattad. Däremot förefalla mig förf:s undersökningar rörande själva vägarnas struktur inte helt fullgångna. Det hade varit av

stort intresse att få klarlagt, om vägarna inom detta område över huvud taget före stormaktstiden kunnat användas till annat än ridning. Kartan över de tvåhjuliga fordonen vid kungsgårdarna är icke så givande, då dessa gårdar äro ganska ojämnt fördelade över landet. Vid flertalet av dem brukades kärror inom åkerbruket, och kartan redovisar sålunda snarast kungsgårdarnas läge.

De rent vägtekniska synpunkterna komma huvudsakligen till tals i underskrifterna på de synnerligen instruktiva fotografier, som illustrera boken. Dessa bilder äro höjda över allt beröm och visa samtidigt hur fruktbar en konfrontation mellan det arkivaliska materialet och verkligheten kan bliva.

En del smärre anmärkningar mot förf:s behandling av lingvistiska och historiska frågor kunna lika litet som de misstag och metodiska betänkligheter, som berörts här ovan, fördunkla intrycket av att avhandlingen är en betydande landvinning för den vetenskapliga forskningen, när det gäller kännedomen om en viktig del av vårt land. Utmärkande för arbetet är ett genomgående säkert handlag vid framläggandet av materialet och ett intelligent tillvaratagande av de upplysningar, som kunna utvinnas ur notiser av skilda slag. Själva framställningssättet är lugnt och värdadt och författarens stil väl lämpad för sitt ändamål.

Gösta Berg.

ARVID HEDBERG: *Stockholms bokbindare 1460—1880*. Band I. Tiden från 1460 till omkring 1700. Nordiska museets handlingar nr 36. Stockholm 1950. 420 s., ill. Häft. kr 60: —.

Hovbokbindaren Arvid Hedberg förenade en vida känd yrkesskicklighet med ett aktivt kulturhistoriskt intresse, som främst tog sig uttryck i samlandet av uppgifter och kunskaper om äldre svenska bokbindare. Han var en flitig gäst i de offentliga arkiven och på Kungl. Biblioteket, där han kunnat identifiera mästarna till många märkliga arbeten. Hans metod härvid var pålitlig och i vissa fall osviklig. I räntekammarböcker, kyrkoräkenskaper eller andra dylika handlingar har han framletat notiser om utgifter för bindning av

böcker och i många fall fått fram såväl bokbindarens namn som det eller de bokband utgiften gällt. Sedan har det varit förhållandevis lätt att med hjälp av de stämplor, varmed banden dekorerats, identifiera och till vederbörande bokbindare attribuera andra arbeten.

Första delen av Arvid Hedbergs magnum opus, *Stockholms bokbindare 1460—1880*, har nu utkommit, behandlande tiden fram till omkring 1700. Det är ett synnerligen rikt material, som framlägges, omfattande inte endast resultaten av det ovan nämnda identifikationsarbetet utan också en mängd ur arkiven framplöckade notiser, belysande mästarnas ekonomiska ställning, rättsliga uppgörelser och andra kulturhistoriskt intressanta förhållanden.

Från 1500-talets förra hälft föreligger några notiser, som ger vid handen, att bokbindarna inte bara sysslade med bokbinderi utan i flera fall haft annan lädertillverkning som komplettering. Sålunda levererade bokbindaren Bartolomeus under år 1536 ett antal krutflaskor åt Gustav Vasa, och han drev möjligen också handel med handskar och väskor. Henrik Schute, verksam omkring 1540—1565, sålde skor. Ulf Hansson beredde och monterade trumskinn och utförde även andra pergamentsarbeten. Boskillnaden läderyrkena emellan var ännu inte alldeles genomförd; under senmedeltiden fanns skinnare, remsnidare och skomakare organiserade i var sitt skrå vilka emellertid måste ha omfattat andra läderyrken, såsom garvare, sadelmakare etc. Det är troligt, att bokbindarna var organiserade i remsnidareämbetet, men detta är inte alls utrett. Kanske de arbetade som frimästare med kungligt privilegium.

Det tycks ha varit vanligt, att bokbindarna drev pappershandel; på 1500-talet levererade Henrik Schute skrivpapper åt kronan, och en räkning från år 1652 (i Nordiska museets arkiv, märkligt nog förbisedd av Hedberg) visar att Jacob Hornbein sålt median skrivpapper åt "Marskalken", varmed torde avses hovets överstemarskalk.

Vid denna tid hade bokbindarnas antal ökat i Stockholm. Då ämbetet bildades, fanns minst sju mästare i staden, och flera av dem tycks ha bedrivit sitt yrke i ganska stor skala. Ett av de främsta namnen då var Marcus Sigfridsson, verksam 1608—1645, ämbetets förste älderman,

som ägnas en fyllig avdelning, nästan en biografi. Handlingarna från en process mellan honom och hans dotter och måg angående ett boskifte ger många intressanta inblickar i småborgerligt liv på 1600-talet. En process med en köpman i Lübeck berättar en hel del om tidens förlagsväsende. Så t. ex. reste Marcus i fastlagen 1614 till Lübeck, där han avtalade med boktryckaren Hans Witte om tryckning av 2 000 psalmböcker i 18°; i november var han tillbaka i Stockholm och hade upplagan med sig. Dessutom hade han beställt en oktavpsalmbok i 1 500 exemplar att levereras nästa vinter. Med tanke på tidens primitiva boktrycksteknik måste man med en viss förvåning notera den korta leveranstiden för så omfattningrika arbeten.

En annan av de märkligare bokbindarna under 1600-talet, Henrik Keyser, ger rikligt biografiskt stoff, främst kanske på grund av hans mycket koleriska läggning, som försatte honom i många trångmål. Han var både boktryckare och bokbindare och ansågs i båda lägren vara "varken fågel eller fisk". I redogörelsen för hans många processer och skriftväxlingar med myndigheter och ämbetspresidium fäster man sig vid åtskilliga kulturhistoriskt värdefulla detaljer. Bl. a. framgår det av en process om s. k. postulat eller deposition inom boktryckarefacket (där sådant var förbjudet), att boktryckaregesällerna liksom snickaregesällerna vid dessa depositioner företog s. k. behyvlning. Vid ett "postulats convivium", som hållits i februari 1686, hade sålunda använts träverktyg, vilka skulle ha lånats på snickaregesällernas härbärke.

De stora bibel- och psalmbokstrycken på 1690-talet och 1700-talets första år åstadkom ett kvantitativt uppsving bland Stockholms bokbindare. Visserligen synes vid första påseende verkstäderna ha varit blygsamma till formatet; Goldenau hade år 1700 åtta gesäller och Keyzers änka fyra, men man får då jämföra med t. ex. år 1687, då Keyser endast hade en gesäll. Keyzers änka hade fått hand om bindningen av Karl XII:s bibel av år 1703, vilket är anmärkningsvärt, eftersom den stora psalmboken år 1697 lämnades ut till bindning åt hela ämbetet, med dettas presidium som verkställare av kontroll och fördelning.

Hedbergs bok är helt biografiskt uppställd, med mästarna i tidsföljd. Mängden av uppgifter om de olika mästarna är aktningvärd nog, och man förstår och uppskattar den begränsning, som Hedberg ålagt sig. Desto tydligare inser man emellertid, att många problem kvarstår olösta; framför allt önskar man få se en utredning av den förut berörda frågan om bokbindarnas skråbundenhet före 1630 och deras eventuella insatser som medlemmar av något annat läderarbetarskrå.

I texten redovisas bokbindarnas karakteristiska stämplor genom goda avbildningar, som kan tjäna som hjälp vid fortsatta attribueringar. Dessutom visas en rad representativa band i förstklassigt djuptryck. Även om denna bildbilaga inte motsvaras av någon stilhistorisk analys i texten, är den dock synnerligen värdefull, inte endast som komplement till de biografiska uppgifterna utan också som en bildserie över gott svenskt bokbinderiarbete från äldre tid.

Bengt Bengtsson.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFREN 32:50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING 35:—
- Mülsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9:50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. 20:—
- Julita klostrets godspolitik* av PER
STENSLAND 5:—
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIKON och SVEN T.
KJELLBERG 20:—
- Norrländskt sågverksliv* av REIN-
HOLD OLSSON 10:—
- Pataholm* av MANNE HOFREN ... 12:—
- Skottsbergsska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGTSSON 9:50
- Helgerum i Tjust* av MANNE HOF-
REN 14:—
- Svensk allmogekost, I—II, av*
NILS KEYLAND 45:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON 8:—
- Dalmålningarna och deras för-
lagor* av SVANTE SVÄRDSTRÖM .. 18:—
- Järnsmidet i Vasatidens dekorativa
konst* av BRYNOLF HELLNER 20:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TROTZIG 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REINBERG 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar* av ERNST MANKER 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN 45:—
- Die lappische Zaubertrummel,
I—II, av ERNST MANKER* 200:—
- The Skolt Lapp Community Suen-
jelsjíd* av KARL NICKUL 35:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADH 30:—
- Stjärnsundsuren* av STEN LUND-
WALL 12:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL LA-
GERQUIST 25:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3:75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och
mönstertyper* av E. VON WAL-
TERSTORFF 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF 1:—
- Folkdräkter* av ANNA-MAJA NY-
LÉN 12:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN 16:—

Sten Lundwall

STJÄRNSUNDS- UREN

"Man läser Lundwalls kulturhistoriska bilder med nöje, men minst lika intressant är den samvetsgranna och rikt illustrerade tekniska framställningen.

Expressen

"i stark sammanfattning en livfull bild av svenskt näringsliv under 1700-talets förra hälft."

Östgöta Correspondenten

"en systematisk skildring även då det gäller arbetsorganisationer, lärlingars och hantverkarens arbetsförhållanden..."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 12:—

inb. 16:—

NORDISKA MUSEET

Hilding Celander

STJÄRN- GOSSARNA

"i sanning en bok full av folklig bildgestaltning, fantasieggande, klarläggande och roande. Svenska kulturhistoriker och hembygdsforskare ha sällan fått en rikare och mera stimulerande gåva."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 24:—

inb. 30:—

NORDISKA MUSEET

MIRANDA

i SVERIGE och NORGE 1787

"Den är en historisk delikatess, ett kulturdokument och ett stycke mänsklig lektyr."

Claes Krantz i G.H.T.

"ett avsnitt ur ett mer än vanligt rörligt och äventyrligt liv. Sitt särskilda intresse får den genom de intima inblickarna i svenska förhållanden och miljöer."

*Olof Jägerskiöld i
Meddelanden för Ridarhuset*

Pris häftad 20:—

inb. 26:—

NORDISKA MUSEET

Sam Owen Jansson

MÅTTORDBOK

"komprimerad men oerhört innehållsrik... till utomordentligt god hjälp för släktforskare och andra historiskt intresserade... — ger på alla väsentliga punkter klart besked, så långt det över huvudtaget är möjligt att lämna upplysningar..."

Östgöta Correspondenten

"en ytterst nyttig liten bok... Det bör tilläggas att boken är ovanligt nöjsam att bläddra i..."

Per Collinder i Svenska Dagbladet

"en fascinerande lektyr... det är ett nöje att läsa den tvärs igenom utan hänsyn till att den egentligen bara är avsedd att slå upp i."

Alf Henriksson i Dagens Nyheter

Pris kr 5: 50

NORDISKA MUSEET